

МУЗЕЕН ВЕСТНИК

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – КЮСТЕНДИЛ

БРОЙ 28, ГОДИНА XXVII / ИЗДАВА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „АКАДЕМИК ЙОРДАН ИВАНОВ“ – КЮСТЕНДИЛ / 23 май 2026 г. ISSN 1312-7357

Посвещава се на 18 май - международен ден на музеите, обявен от Юнеско и на 24 май - денят на славянската писменост и култура

ЗА ВЕЛИЧИЕТО И ДУХА НА СТАРИТЕ КЮСТЕНДИЛСКИ КЪЩИ

С развитието и изменението на социално-икономическите и културните потребности на модерното общество, свободен Кюстендил придобива нов изразителен облик, подчертан от архитектура, градоустройство, мода, поведение, представи и идеали на неговите жители. Градът в своята цялост и възможности става онази мотивираща среда за благосъстояние, която предлага модерни проекции, отговарящи на духа и потребностите на зараждащия се икономически и интелектуален български елит. За кратко време се създават акционерни дружества, банкови учреждения, кантори, подобряват се търговските контакти, активизира се строителството на частни и обществени сгради. Градска мода е „а ла франгата“, което означава не само френско културно влияние, но в цялостен аспект се асоциира и с европейското в бита.

Градските жилища от втората половина на XIX и началото на XX в., собственост на състоятелни кюстендилци /търговци, лекари, юристи/, са предимно двуетажни с паянтова конструкция. В исторически план се съотнасят към пловдивския тип възрожденска къща. Постройките са с повече удобства, с високи каменни приземия, раздвиженост на вътрешното пространство, представителни фасади с красиво изписани кобилични фронтони, издадени еркери, прозорци с железни решетки отвън, чардаци, къшкови. Оградите са с високи зидове и дървени порти с широки стрехи и железен обков. Зад стените се намират дворовете с цветни лехи и чимшир, с овошки и асми, хвърлящи сянка в горещите летни дни. Отличителна черта на дворните фасади е варосването им в бяло, синьо и охра. Често в приземието на двуетажната къща се намира дюкянът, занаятчийската работилница, кръчмата, които стават източник на добър доход. Тези помещения са отворени към улицата с витрини.

В пространството на дома се оформя входно предверие, обособяват се помещения за спане, за хигиена, всекидневна, трапезария за хранене, кухня, приемни салони, гостни стаи, кабинети, библиотеки. Стаите се обзавеждат с подвижна и удобна мебелировка в различни стилови направления. Символ на модерността са стенните ниши „а ла франга“ без или с пъстра украса, долапите с разнообразни пезули, бюфетите с порцеланови и сребърни сервизи, нощните шкафчета, красивите газени лампи, тоалетките с огледала, етажерките, масивните полилеи, високите маси за хранене, дантелените покривки, завесите от драперии, привързвани с декоративни шнурове и пр.

Къщата на Тонче Кадинмостки

В унисон с представителния интериор на дома са декоративно резбованите тавани. Обикновено акценти в украсата са ажурната резба, кръглите или елипсовидни розети, запълнени със стилизирани геометрични или растителни мотиви като лъчи, житни класове, акантови листа и др. Оригинална локална художествена проява са таванните безстъблени решетки – слънца, таванните огледала и асма-таванът, дървото на живота – проекциите от квадрат с кръг в него, правоъгълник с вписана елипса, явяващи се символ на заобикалящата природа. Те са индивидуален израз на уменията и усета на майсторите-резбари към постигането на композиция, баланс, пластичност, семантика. Един малък одухотворен свят от символни космограми, със значение на защитни знаци срещу силите на злото и нещастията в дома.

В плановата и пространствената композиция от средата на XIX в. в града се срещат затворени симетрични къщи със салон, изпълняващ функцията на основно композиционно ядро. Модел на тази планова схема са Лекарската, Майорската, Емфиеджиевата къща и др.

Прокопиевата къща

Най-старата запазена възрожденска градска къща, датирана от края на XVIII в., е Прокопиевата, на чорбаджи ахтар Давитко Якович, преселник от София. Той е търговец на дребни стоки за домашни потреби. Името му се споменава като дарител в училищната Кондика на гр. Кюстендил от 3 март 1846 г. Къщата се намира в близост до площад „Велбъжд“ /дн. на ул. „Константинова баня“ № 26/. Има дървена паянтова конструкция, бяло варосана. Приземието и етаж са свързани с външна стълба. Тя разделя партерното пространство на две половини: западна – с коридор и две стаи и източна – с дрешник, кухня и магазин за стоки на дребно. Етажът е в Г-образна композиция, тоест „с чупка“. Разделен е също на две жилищни части от стълбата, която води към чардак с къшк. Дървените тавани, дело на дебърски майстори, са оформени с богати резбовани композиции. Характерен пример е стаята към чардака – масивната резба на тавана е под формата на осмоъгълно огледало, символ на небесната полусфера. Полето е изпълнено с флорални мотиви и в пелтите – щитове с изображение на двуглави орли. Източната жилищна част е строена през XIX в. Към 70-те г. на века /1870/, в салона на това крило, се помещава елинското училище за децата на гъркоманите в града.

Пряк наследник на Прокопиевата къща е Агнеса Прокопиева Петрова, родена 1952 г. в гр. Кюстендил. Сега живее в гр. София.

С един поглед може да се обхване величието и историческата атмосфера на възрожденския мемориален ансамбъл „Ильо Войвода“, в източната част на града, в махала „Аджундар“. Забележителен архитектурен елемент от него е къщата на Тонче Кадинмостки /знаменосец в четата на Ильо Войвода/ на главната улица /дн. ул. „Цар Освободител“ № 191/. Построена е през 30-те г. на XIX в. Тя е двуетажна – сутерен и етаж със симетрична планова композиция на салона и двете стаи. Чардакът с къшк е отворен откъм изток. Стената на една от стаите е с таблени долапи, с ниши „а ла франга“ и декоративен таван – слънце. По-късно къщата става Дом на българо-съветската дружба.

Специфичен дух и история има къщата на Костандий Попгеоргиев Беровски. Той е четник на Ильо Войвода, известен общественик и писател. Негов брат е Димитър Попгеоргиев Беровски, национал-революционер, водач на Разловското въстание /1876/.

Къщата, с характерния възрожденски стил на строително изпълнение и пространствена композиция, е датирана към средата на XIX в. Състои се от приземие с каменна зидария и жилищна част със симетричен план. Композиционен център в разпределението на етаж са двата салона, свързани със стълбище и над входа – къшк. Общото пространствено оформление включва

и по четири стаи към салоните. Кобиличният фронтон над къшката се отличава с декоративни елементи.

В една стилова ансамблова група е и къща музей „Ильо Войвода“ – построена 70-те г. на XIX в. В нея живее Войводата след Освобождението до смъртта си през 1898 г. Двуетажната къща е приспособена за музей през 1981 г. Обновената експозиция, свързана с национално-освободителните борби на местното население, чака своите посетители!

Изпъстрена с няколко фасади и причудливи прозорчета на стари къщи е ул. „Търговска“, някогашната махала „Варош“, разположена в близост до централната градска част. Една от емблематичните сгради е популярна сред кюстендилци като Лекарската, къщата на Иванчо Христов Хеким /на № 13/, градски лекар в Кюстендил след Кримската война /1853 – 56/. Той се учи на занаят от баща си Христо Велков Хеким. След това заминава за Цариград и практикува при известни местни лекари. Знае турски и гръцки език. През

Лекарската и Границката къщи

1851 г. полага изпит пред Висшия Румелийски санитарен съвет в Битоля и работи известно време като военен лекар. След войната се установява да живее и работи в Кюстендил.

Лекарската къща е строена 50-те г. на XIX в. от камък, дърво и варочопова мазилка в сивосиньо. Състои се от каменно приземие с двукрила външна врата, спичерия /аптека/, ситуирана откъм уличната фасада и етаж със силно издадени еркери над входа. Обзавеждането на спичерията, наред с лекарствата, включва миндер за прегледи и манипулации и камина за изваряване на медицинските инструменти, за приготвянето на запарки и отвари. Югозападната стая на приземния етаж се отоплява с джамал. Таваните на къшката и на горните стаи /югозападната и югоизточната/ са декорирани с геометрични стилизирани мотиви /във вид слънце, световното дърво, асма-таван/ и в ъглите – триъгълни пандативи с изображения на двуглави орли. Според Ю. Фърков: „Резбованите символи в пандативите са пластичен разказ за професията, религията, която изповядва, самочувствието и морала на градския лекар“. Част от дърворезбената декорация са някои стилизирани лекарствени растения като безстъблена решетка, смокиня, къпина и др.

Известен период сградата функционира като ресторант с лятна градина. Към днешна дата е обособена в занаятчийски център.

В непосредствена близост до Лекарската се намира къщата на Христо Гранички, местен търговец. Отнася се към средата на XIX в. Партерното ядро на сградата съдържа пространство, функционирало като дюкян. Интересна проекция е декоративният таван в една от стаите на етаж.

В общия градски пейзаж добре се вписва Майорската къща. Построена е през 1870 г. в центъра на града, в махала „Кайнарлък“ /дн. бул. „Цар Освободител“ № 81/. В нея живее майор Йосиф Ангелов, участник в Сръбско-българската война от 1885 г. Награден е с орден „За храброст“ /IV ст./ и сребърен паметен медал. Жителският му път приключва 1913 г.

В архитектурно-художествено отношение къщата се отличава с богато декорирана фасада, обърната към двора. Входът е с формата на ниша от две гранитни колони и арка. Над остъкления къшк се вижда красив кобиличен фронтон. Плановата структура на къщата разполага с полувкопано приземие и етаж с една ос на симетрия. Къшкът на етаж е повдигнат на 50 см от пода на салона и е отделен с нисък дъсчен парапет. Югоизточната стая е с вградени долапи „а ла франга“ и дърворезбен таван.

Свой колорит и битност носи Емфиеджиевата къща. Тя е част от старата кюстендилска махала „Лозенец“, наричана и „Багълък“ /дн. ул. „Гороцветна“ № 24а/, населявана предимно от търговци и занаятчии. Къщата е възрожденска, построена през 1874 г. в центъра на махалата. Неин собственик е Христо Ла-

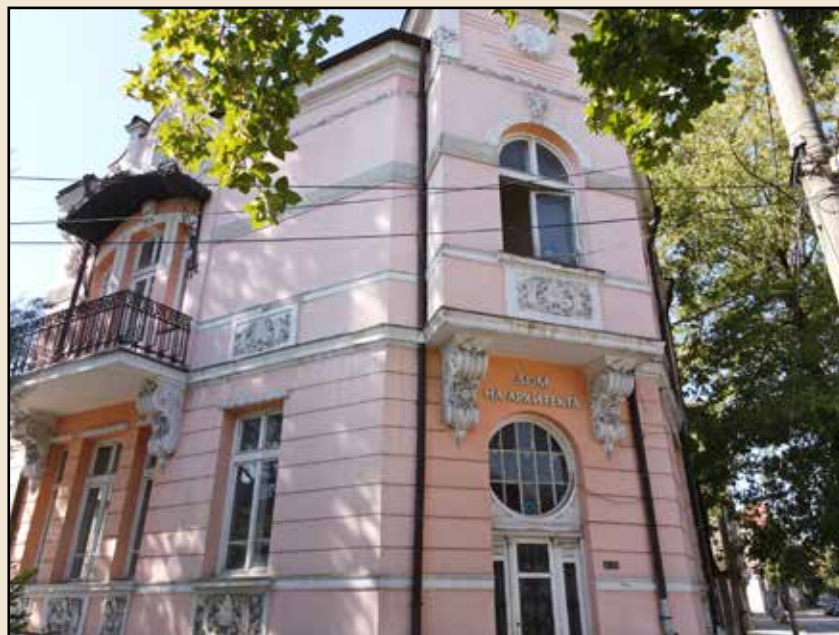
зов – казанджията, първомайстор в еснафското сдружение. Той е преселник от гр. Щип /Република Северна Македония/. Синът му Георги е баща на учителя по музика Петър Казанджиев.

В планово-композиционно решение къщата е затворена, симетрична. Тя е едноетажна, в П-образен план, с полувкопани зимници, дворни пространства, оградени с масивни каменни зидове. Има остъклено предверие, голям салон за гости, малък салон за следобедни гостувания, спалня, дневна, кухня с трапезария. Дневната, както и съседният малък салон, и кухнята се отопляват с камина „джамал“. Мебелировката е от 30-те години на XX в. Особен интерес представлява дървеният таван в североизточната стая, направен от дебърски майстор. В ъглите-пандативи на резбования таван са стилизирани „четири архангела от християнската небесна йерархия – Михаил, Гавраил, Рафаил и Уриил – пазители на четирите страни на света“. По време на Руско-турската освободителна война в две от стаите се помещава щабквартирата на IV улански Харковски полк под ръководството на генерал-майор Майендорф, полк. Виктор Йованович Ертел и подп. Дазерновски. Североизточната стая е позната като „кабинетът на Ертел“. Наследник на Хр. Лазов е неговият зет /съпругът на дъщеря му/ Никола Емфиеджиев. Занимава се с търговия с емфие, откъдето идва името на къщата. След Освобождението той става собственик. Етажното пространство на къщата е адаптирано в музейна експозиция „Градски бит и култура на населението в Кюстендил от края на XIX и началото на XX в.“

През 1974 г. къщата е обявена за исторически паметник на културата с местно значение. През 1978 г. е реставрирана по проект на арх. Васил Слокоски. През 1998 г. сградата е определена и като архитектурно-художествен паметник на културата.

В началните десетилетия на XX в. строителната техника добива нови измерения. Строи се предимно с печени тухли, варово-пясъчен разтвор, масово се използват дялани каменни блокове за основите, метални конструкции. Общо взето битовият характер на възрожденската къща се запазва относно разположението и функционалното предназначение на помещенията. Промените са предимно външни и засягат домовете на по-богатите българи. Градската жилищна архитектура на Кюстендил е повлияна от Виенската школа. Появяват се раздвижени фасади, показващи етапа на сецесиона, моден за началото на века.

В този стил е издържана Попниколовата къща, разперила величествената си фасада на ъгъла на улиците „Демокрация“ № 27 и „Васил Левски“. Нейната история е от 1911 – 1912 г., проектант е арх. Ангел Момов. В къщата живее адвокат Васил Попниколов. Изградена е в стил „сецесион“, с еркери, балкон,

Попниколовата къща

пластично външно оформление и начупена покривна линия. Сградата е двуетажна, обзаведена за времето с виенски мебели. Вътрешното разпределение на приземния етаж включва кабинет на адвоката, кухня, столова и зимна градина с метални колони. Над нея има тераса с орнаментиран метален парапет. Спалните помещения, обширни и слънчеви, са разположени на втория етаж. Външният ѝ архитектурен образ въздейства с изящни художествени детайли, дело на известния наш скулптор Иван Лазаров. Финесът на пластичната фасада украса е постигнат чрез паната с растителни мотиви под прозорците, над тях – формите на женски глави, лъвове на конзолите, носещи еркера откъм ул. „Демокрация“, островърхата форма на част от покрива с ъглова куличка. Над входната врата, на нивото на втория етаж, в гипсов венец от листа, се различават инициалите на адвоката.

И днес Попниколовата къща продължава да пази духа и облика си от миналото, да излъчва елегантност и грациозност. Разпознаваема е и като Клуб на архитекта. Сградата е в добро физическо и конструктивно състояние.

Традиционно присъствие на архитектура и достолепие е съсредоточено в

къщата на Харалампи Попанастасов. Местоположението ѝ е ъглово – на ул. „Търговска“ и ул. „Иларион Ловчански“. Строена е през 1907 г. от Йордан Попанастасов – известен прокурор в Кюстендил от началото на XX в. Тя е модерна за времето си сграда, с интересна архитектура и вариантност на декоративни решения. Радва око с многото прозорци и декорация, с начупения покрив и неизменната островърха куличка. Сдържаната красота на екстериора придава известен колорит и разнообразие в жизнената среда на възрожденския архитектурен комплекс „Вароша“. Близко до нея са Лекарската и Границката къщи, а срещу нея е Взаимното училище „св. св. Кирил и Методий“ /функционира 1849 – 1888 г./.

Йордан Попанастасов произхожда от стара кюстендилска фамилия. Роден е през 1875 г. Основното и средното си образование завършва в гр. Кюстендил и след това заминава за Германия /Хайделберг/ да учи право. Известно време пребивава и в Швейцария. Връща се в Кюстендил през 1900 г. и работи като юрист /нотариус, прокурор, съдия/. Във времето успява да купи 2-3 дюкяна и през 1907 г. строи къщата. От брака му с Недялка се раждат три момчета – Боян /почива млад на 30 г./, Александър и Харалампи. Приземието на къщата е каменно, с варо-циментов разтвор. Двата етажа са изградени от тухлена зидария и с дървени гредореди. Фасадата е с мазилка – рустика и с геометрични и растителни орнаменти около прозорците. Сред приятелите на фамилията е Георги Стаматов – български съдия и писател с бесарабски произход. Работи като съдия в Кюстендил, Трън и София. За времето 1924 – 25 г. живее при Харалампи. Домът на фамилията е посещаван и от известния народен лечител Петър Димков. Към настоящия момент собственик е Недялка Харалампиева Попанастасова /по мъж Деникова/, внучка на Йордан /по бащина линия/. Тя обитава втория етаж, първият е продаден.

Локално проявление на сецесиона е къщата на инж. Стаменко Тонев на ул. „Ген. Заимов“ № 2. Построена е между 1905 и 1911 г. По това време в града работят виенски и чешки архитекти, някои от които отседат в нея. Откроява се с импозантния си външен вид и аристократичен дух, който се усеща. Представителната фасада впечатлява с многото прозорци и балкони, с еркерите, придаващи декоративен акцент и преход между фасадните плоскости. Забе-

лязва се стилът на ритмичната линия, раздвижената покривна конструкция и разбира се красивата куличка.

Изискана по архитектура е къщата на Иван Страдалски на ул. „Цар Освободител“ /дн. търговски обект „Валентина“/. Построена е през 1911 г. по проект на Рудолф Фишер, с високи и красиви фронтони. В отделни пана от фасадата е постигната пластична растителна стилизация. Видимо физическото състояние на сградата е рисково – падаща мазилка, счупени и зеещи прозорци, рушащи се декоративни елементи.

Почеркът на Фишер личи по внушителния вид и на къщата на Тодор Райчиловски /старият хотел Драгоман, дн. ул. „Демокрация“ № 37/. През 70 – 80 г. на XX в. функционира като ресторант-градина „Москва“ /дн. в приземния етаж се помещава офис А1/. От далече могат да се видят нейните изящни фронтони, декоративни стенни полета за покрива, т. н. „люнети“, островърхата форма на покрива с куличката.

Изпълнена в стил „модерн“ от 1912 г. е и къщата на Даме Бойчев – местен банкер, на ул. „Демокрация“ № 15. Конструкцията на сградата е гредоред, има и пруски свод – съчетание на стоманени и тухлени елементи за по-голяма здравина. Фасадата е с релефна, сложна архитектурна композиция. При прозорците са подредени маски на мъжки лица и стилизирани флорални орнаменти. Днес тя е обитавана не от своите собственици, а в нея се намира Отдел „Разследване“ към Областна дирекция на МВР – Кюстендил. Към настоящия момент се извършват консервационно-реставрационни дейности.

Ценно архитектурно-художествено и историческо богатство представляват също: къщата на Васил Матуски /на ул. „Демокрация“ № 47, дн. на долния етаж се помещава аптека/; къщата на Кусев /на ул. „Гороцветна“ № 43, дн. се помещава Службата по геодезия, картография и кадастр/; на Жорж Симоне /на ул. „Отец Пайсий“ и ул. „Димитър Грънчаров“ № 21/; къщата на Христо Славейков /на ул. „Александър Стамболийски“/ и др.

Представените възрожденски и модерни жилища са ярко доказателство, че Кюстендил съхранява изключителни достижения на архитектурата. Те са вярно отражение на своята епоха, с характерните за нея планово-композиционни и архитектурно-художествени решения. Със сигурност крият свои неразказани истории, отразяват местните културни традиции, дело са на майстори, които умело се справят с новите изисквания в строителството. Имат качествата на архитектурно-художествени и исторически паметници на културата с местно значение.

Домът е онова специфично структурирано пространство, което човек обживява и култивира в монотонния ход на времето. Наред с утилитарната си функция, маркира и зоната на сакралност, менталната нагласа на неговите жители, стереотипа на техния малък „свят“, различен от другите.

Построяването на жилище е особено значим и предизвикателен акт в човешката история. Експлицира идеята за престиж, изпълнен дълг към семейството, социален статус, съхранение на родова памет, овладяване на нови архитектурни светоусещания!

За съжаление не малко от тези образци на българската архитектурна история постепенно изчезват пред очите ни или биват превръщани в неузнаваеми, осиротели свидетели на времето!

Веска Спасова

ОТЧЕТ

ЗА ДЕЙНОСТТА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ „АКАД. ЙОРДАН ИВАНОВ“ – КЮСТЕНДИЛ ПРЕЗ 2025 Г.

Музейната колегия на Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ за двадесет и седма година в „Музеен вестник“ публикува отчет за дейността си. Надяваме се отново, че с този публичен отчет, както и с останалите материали във вестника, да представим в достатъчна степен изпълнението на основните дейности в работата на музея през изминалата година. И да изпълним задължението си пред административните органи, музейната колегия в страната и обществеността за публичност на нашата работа през 2025 г.

Събирателска дейност

Във фондовете на музея през 2025 г. постъпиха общо 690 материала. От тях 667 броя са нумизматични културни ценности (от дарения – 14 бр., от археологически проучвания и събирателска работа – 129 бр., предадени от органи на държавната и съдебната власт (експертизи) – 430 бр. и други – 97 бр.). Във фонд „Най-нова история“ са регистрирани 12 материала, придобити от дарения. В научния архив на музея са обособени нови 11 архивни единици. В специализираната научна библиотека, чрез закупуване, книгообмен и дарения, са комплектувани 144 библиотечни единици. За фонд „Периодични издания“ са комплектувани, чрез ежегодния абонамент, 11 заглавия.

Фондова работа

През 2025 г. е започната пълна инвентаризация, съгласно Наредба № Н-6 от 11 декември 2009 г. за формиране, управление и идентификация на музейните фондове, на основния и научно-спомогателен фонд на отдел „Археология“ (незавършена) и репрезентативна инвентаризация на фонд „Нумизматика“ (м. декември 2025 г.).

Извършена е регистрация (инвентирание) в ОФ на отдел „Археология“, раздел „Праистория“ на 38 ДКЦ (КНА I ОФ от № 1254 до № 1291 вкл.) и на 68 бр. в НСФ на същия раздел (КНА I НСФ от № 3155 до № 3222 вкл.). В ОФ „Нумизматика“ са инвентирани 175 бр. монети (от № 5514 до № 5669 вкл.), а в НСФ – 492 бр. (от № 866 до № 963 вкл.). В ОФ на отдел „Етнология“ са постъпили 33 бр. (инв. № № 8172, 8173) и в НСФ, инв. книга „Дарения от Румен Манов и Асен Милчев“ – 97 бр. кожени изделия (от № 1796/1 до № 1796/16 вкл.). Във Фонд „Нова история“ са регистрирани общо 1731 бр. От тях: в ОФ – 78 бр. (от инв. № 8539 до инв. № 8547 вкл. и в инв. книга „Семейство Гаврилови“ – от инв. № 8548/ 1 до от инв. № 8548/52 вкл.). В НСФ на отдел „Нова история“ са инвентирани 1653 бр. От тях в НСФ – 95 бр. (от инв. № 8077 до инв. № 8105, 8107) и в НСФ, инв. книга „Семейство Гаврилови“ – 1558 (от

8106/1 до 8106/165 вкл.). В НСФ на отдел „Най-нова история“ са регистрирани 7 материала.

Постъпилите книги и периодични издания през 2025 г. са своевременно заведени във фонда на Научна библиотека при РИМ – Кюстендил – от инв. № 15745 до инв. № 15817 включително. В електронния каталог на библиотеката са въведени нови 956 бр. библиотечни единици.

Специалистите в Консервационно-реставрационното ателие на музея (Десислава Камберова, Васил Стоименов и Антон Стоянов) извършиха консервация и реставрация на 77 движими културни ценности – монети и други предмети от метал, глина, камък и художествени произведения – картини, икони и стенописи.

Експозиционна дейност:

През 2025 г. музеят организира общо дванадесет временни изложби, от тях 4 самостоятелни и 8 в партньорство с други музеи и институции: образователна изложба „Музеен буквар“ в джамия Ахмед бей, 15 май – 15 юни 2025 г. (автор: Мирослава Таскова).

Образователна изложба „Музеен буквар“ в джамия Ахмед бей

Фотодокументална изложба „Средновековни графити от църквата „Св. Георги“, фойето на Общински драматичен театър – Кюстендил, 17.9.2025 г. (автор: гл. ас. д-р Явор Митов); етнографска изложба „Премених се, натъкмих се, огледах се, аресах се“ в ИМ – Перущица, открита на 11.06.2025 г. и гостуваща до м. януари 2026 г. (автор: ас. д-р Веска Спасова); изложба „Разкази за книжните пари“ в ИМ – Перущица, открита на 11.06.2025 г. (автор: доц. д-р Светослава Филипова); гостуваща изложба „Магията на Долнослав“ на РАМ – Пловдив в джамия „Ахмед бей“, 20.06.2025 г.; гостуваща изложба на РЕМО „Етър“, гр. Габрово „Наследството на занаятчиите. 15 истории от музей „Етър“, открита 26.09.2025 г. в Пирговата кула; „Близко и далеч“ – изложба с фотографии от Париж на Виолета Апостолова – Лети, 14.04.2025, Пиргова кула; „Живот в преход на римската граница: Добруджа през IV – VII век“, ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“, 30.05.2025 г., Пиргова кула; „Bella Italia“ – артистична фотография от Италия, 16.06.2025 г., Пиргова кула; „Сърцеписи в Пирговата кула“ – изложба живопис от Станислав Божанков; „Коледна изложба“ от Николай Тихолов, 18.12.2025 г., Пиргова кула.

Гостуваща изложба на РЕМО „Етър“, гр. Габрово
„Наследството на занаятчиите. 15 истории от музей „Етър“

Приреализирането на самостоятелните изложби, както и при експонирането на гостуващите изложби през 2025 г. в джамия „Ахмед Бей“ и Пиргова кула, участваха колегите гл. ас. Веселина Вандова, доц. д-р Светослава Филипова, ас. д-р Веска Спасова, Василена Благоева, Николай Везирски, Светла Кирилова, Десислава Симеонова, Васил Стоименов, Любослав Александров, Мария Горовска, Снежана Велинова и др.

Посетителите в музейните обекти за 2025 г. са **19 399 души**. От тях: деца, предучилищна възраст – 1205, ученици – 9046, студенти – 658, възрастни – 8812 (чужденци – 761, българи – 8051).

Научно-изследователска работа

Теренни проучвания:

През 2025 г. специалистите в отдел „Археология“ осъществиха теренни археологически проучвания – спасителни разкопки и археологическо наблюдение на следните 7 обекта: Редовни археологически разкопки на обект „Парк Галерия 2“ в гр. Кюстендил. Научен ръководител: ас. Румен Спасов; заместник-ръководител – гл. ас. Веселина Вандова-Спасова, септември – октомври 2025 г. Разрешение за ТАП № 205/2025 г. Спасително археологическо наблюдение на обекти: „М. Леви № 4“, гр. Кюстендил. Научен ръководител: ас. Румен Спасов; заместник-ръководител – гл. ас. Веселина Вандова-Спасова, април 2025 г. „М. Леви № 13“, гр. Кюстендил. Научен ръководител: гл. ас. Веселина Вандова; заместник-ръководител ас. Румен Спасов, август 2025 г. Разрешение за ТАП № 446/2025 г. „Читалище „Братство“, гр. Кюстендил. Научен ръководител: ас. Румен Спасов; заместник-ръководител – гл. ас. Веселина Вандова-Спасова, май 2025 г. „Обновяване и реконструкция на Зоопарк“ в м. Хисарлъка на гр. Кюстендил, намиращ се в ПИ с идентификатор 41112.525.18 по КККР на гр. Кюстендил. Научен ръководител: Явор Русев, РИМ – Ямбол; научен консултант – ас. Румен Спасов, април – май 2025 г.; Спасителни сондажни археологически разкопки на обект 9 (км 18+042 и км 18+248) по разширение на газопрееносната инфраструктура, Лупинг „Кулата – Кресна“, с. Старчево, „Германската тумба“, община Петрич, област Благоевград. Научен ръководител: ас. Румен Спасов; заместник-ръководител – Генчо Димитров, м. юни – юли 2025 г. Разрешение за ТАП № 382/2025 г. Археологически разкопки на обект 9А (км 18+268 и км 18+320) по разширение на газопрееносната инфраструктура, Лупинг „Кулата – Кресна“, с. Старчево, „Германската тумба“, община Петрич, област Благоевград. Научен ръководител: ас. Румен Спасов; заместник-ръководител – гл. ас. Веселина Вандова-Спасова, юли – август 2025 г. Разрешение за ТАП № 455/2025 г.

През 2025 г. е извършена идентификация на общо 2393 материала: 297 бр. монети, постъпили в музея в резултат на дарения, археологически проучвания и събирателска работа, предадени от органи на държавната и съдебната власт (експертизи) и други (доц. д-р Св. Филипова и комисия); 106 археологически находки (доц. д-р Св. Филипова и комисия); 260 етнографски материала от дарение „Христина и Мила Милчеви“ (ас. д-р Веска Спасова и комисия); 1725 материала от „Нова история“ (доц. д-р Ангел Джонев и комисия) и на 5 материала от „Най-нова история“ (д-р А. Венев и комисия).

Специалистите от РИМ – Кюстендил участваха в 9 научни конференции в страната, с общо 10 доклада: XXIX ежегодна Научна конференция Кюстендилски четения „Бремето на юбилеите“, Кюстендил, 30 май – 1 юни 2025 г. (гл. ас. д-р Явор Митов. Годината на построяването на възрожденския храм „Св. Мина“ в Кюстендил според сведенията от новооткрита приписка, Мирослава Таскова. „Помагалата в историческото образование (1895 – 1944)“); 43-ти Историко-дидактически семинар „Общество, памет, образование (История и обществени нагласи)“, Китен, 23 – 27 юни 2025 г. (Мирослава Таскова. „Образователните игри в музейната педагогика (по примера на Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил“), съвместно с доц. д-р Мирена Легурска (СУ „Св. Климент Охридски“); Семинар за докторанти и млади учени „Академични траектории“, посветен на проф. днк Веселин Тепавичаров, с. Славейно, обл. Смолян, 11–14 септември 2025 г. (Мирослава Таскова. „Интерактивната изложба „Музеен буквар“ като иновативен методически модел в историческото образование“); Втора национална среща на музейните педагози, Панел 1. Иновации в музейното образование – подходи към креативност и проектно базирано обучение. Интерактивни методи и иновации с различни аудитории, Асеновград, 17 и 18 септември 2025 г. (Мирослава Таскова. Презентация на тема „Интерактивният подход в музейното образование: примерът на изложбата „Музеен буквар“); Национална научна конференция „120 години музей Сливен. Историческа памет и културно наследство“ (в чест на 95-годишнината на Васил Делчев), Сливен, 30 – 31 октомври 2025 г. (доц. д-р Мирена Легурска (СУ „Св. Климент Охридски“), Мирослава Таскова. „Образователни музейно-педагогически игри в Регионален исторически музей – Кюстендил“); Научна конференция „Четения на катедра „История на България“, 26 ноември 2025 г., Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (гл. ас. д-р Явор Митов. За няколко графити от фасадата на средновековния храм „Св. Димитър“ над Бобошево); VII научна конференция с международно участие „География, регионално развитие и туризъм“, проведена на 7 – 9 ноември 2025 г. в Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, гр. Шумен (д-р Антон Венев. „Административното развитие на регионите Кюстендил и Куманово през втората половина на XX век в България и Югославия 1945 – 1990 г. Прилики и

XXIX ежегодни кюстендилски четения 2025 г.

разлики“); Научен форум „Банско – портал във времето“ – „Свещените места на България“, 19 – 20 септември 2025 г. (ас. д-р Веска Спасова, „Оброци и свети води в Кюстендилски регион /Теренни проучвания, интерпретации, проблеми на социализацията/“).

През 2025 г. няколко колеги от РИМ – Кюстендил повишиха квалификацията си. Гл. ас. д-р Светослава Филипова спечели конкурс за заемане на академична длъжност доцент, обявен от НАИМ – БАН за нуждите на музея. Колегата Антон Венев защити докторска дисертация в Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград на тема „Регионални политики на социализма в България и Югославия: регионите на Кюстендил и Куманово 1948 – 1963 г.“. Николай Везирски защити магистърска степен също в Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград с теза на тема „Монетите на войнишките императори от Валериан I (253 г.) до монетната реформа на Диоклециан (294 г.) в Пауталия от фонда на Регионален исторически музей – Кюстендил“.

Публикационна дейност

През 2025 г. са публикувани две монографични изследвания: **Филипова. Св.** Римските провинциални бронзови монети в градската територия на Пауталия. С., 2025; **Филипова. Св.** Монети от археологическото проучване при с. Стамболово, Ихтиманско. С., 2025.

Музейната колегия е публикувала също 6 научни съобщения и доклади: **Спасов, Р. В. Вандова.** Издирване на археологически обекти в землищата на селата Дворище и Коняво, община Кюстендил, област Кюстендил през 2024 г. – Археологически открития и разкопки през 2024 г.; **Спасов, Р. В. Вандова.** ААР „Пауталия – Велбъжд“, гр. Кюстендил: спасителни разкопки на обект „Кино Заимов“. – Археологически открития и разкопки през 2024 г.; **Спасов Р., Я. Русев, В. Вандова.** Спасителни археологически разкопки на ул. „Мориц Леви № 13“ в ААР „Пауталия – Велбъжд“, гр. Кюстендил през 2024 г. – Археологически открития и разкопки през 2024 г.; **Спасов, Р. В. Вандова.** Спасително проучване във връзка с инвестиционен проект за преустройство и реконструкция на художествена галерия „Владимир Димитров – Майстора“ в гр. Кюстендил. – Археологически открития и разкопки през 2024 г.; **Filipova, Sv.** Viminacium Provincial Coins in the Urban Territory of Pautalia. – In: DE VETERE PECUNIA. Scripta in honorem Bojana Borić-Brešković (Bojana Borić-Brešković – ed. in Chief). Belgrade, 2025, 207 – 219; **Таскова, М.** Учебни помагала в музея – приемственост и иновация в историческото образование. – В: Годишник на Филологическия факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Т. 14, № 1, 2025, 92 – 107.

Експертна дейност

През 2025 г. специалистите в музея са изработили и представили следните писмени експертизи, становища, рецензии и други справки и материали: **ас. Румен Спасов:** писмени становища за „Хисарлъка – Зоокът“ – 2 бр.; писмени становища във връзка с инвестиционни намерения в ААР „Пауталия – Велбъжд“ – 2 бр.; изготвяне на доклади и научна оценка за научната и културно-историческата стойност на разкритите археологически останки на обекти: „Неофит Рилски № 4“, и „Парк галерия 2“ в ААР „Пауталия – Велбъжд“, гр. Кюстендил и на обект в с. Старчево, община Петрич; **доц. д-р Св. Филипова:** изготвени съдебни експертизи – 5 бр.; рецензия на магистърска теза „Монетите на войнишките императори от Валериан I (253 г.) до монетната реформа на Диоклециан (294 г.) в Пауталия от фонда на Регионален исторически музей – Кюстендил“, ЮЗУ „Неофит Рилски“; **гл. ас. д-р Я. Митов:** рецензия на 1 магистърска теза в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ в магистърска програма „Българско средновековие: държава, общество и култура“; рецензии на три статии за Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Исторически факултет; рецензиране на дипломна работа в НГДЕК „Константин-Кирил Философ“, София; изготвяне на

исторически текст за табела на каменен олтар с надпис от с. Гюешево на български и английски език (предаден на Кметство Гюешево); изготвяне на библиографски справки при запитвания от граждани за историята на исторически и археологически обекти на територията на Кюстендилска област; дигитализиране и изпращане на литература по отправените запитвания; **М. Таскова:** изготвяне на 2 рецензии на магистърски тези в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ в магистърска програма „Образованието по история в средното училище“ и в магистърска програма „Обучението по гражданско и интеркултурно образование в средното училище“; превод от български на английски език на резюме към монографията на доц. д-р Св. Филипова „Монети от археологическото проучване при с. Стамболово, Ихтиманско“. С., 2025.

Популяризаторската и образователна дейност

И през изминалата 2025 година организирани и провеждани детски музейни работилници бяха основната форма в образователната политика на музея. С професионализма и ентузиазма на колегите от отдел „Работа с публики“ вече десет години те са търсена и добре посетена проява от децата на Кюстендил, както и от техните учители и родители. През 2025 г., в рамките на разработените 2 образователни програми за деца: „Култура и изкуство в древността“ и „История и традиции“, са организирани и проведени 12 редовни ежесмесни образователни занимания за деца в 12 тематични области в Специализирания детски кът, в конферентната зала и в двора на музея, както и 30 бр. летни и други (по предварителна заявка) занимания. Общо 37 занимания, посетени от 685 деца (деца до 7 годишна възраст – 188; деца 7 – 10 години – 390; деца 11 – 12 години – 107).

Музейна анимация в Специализирания детски кът в музея при организирани групови посещения на деца от града и страната – общо 515 бр. посещения. Образователните занимания са организирани и проведени съвместно от В. Благоева, Д. Василева, Д. Димитрова, Л. Александров, М. Пейчева, М. Таскова, Г. Златкова.

Колегата М.Таскова разработи интерактивна книжка за образователни занимания в изложбата „Музеен буквар“ и организира 10 занимания в изложбената зала на джамия „Ахмед бей“, зала „Асклепий“ и в конферентната зала и специализирания детски кът.

Традиционно с интерес беше посрещната и посетена организираната, съвместно с отдел „Култура и духовно развитие“ на Община Кюстендил, инициатива „Нощ на музеите“, проведена на 17 май 2025 г. с програма: четиринадесета поредна игра за любознателни с награди „Отключи историята на своя град“; посещение на музейни обекти в Кюстендил; занимания за деца в двора на музея (истории от глина, шевица върху лъжица и др.); концерт на група „Евразия“; историческа възстановка „Улпия Пауталия MMXXV: Нощ на оръжията и огъня“, факелно шествие и демонстрации в двора на музея, с участието на РК „Традиция“ – Кюстендил, РК „Традиция“ – Свищов и „Първи италиански легион“ към Сдружение „Съвет по туризъм – Свищов“.

Участие в организацията и провеждането на Нощта на музеите през 2025 г. взеха колегите: М. Таскова, доц. д-р Св. Филипова, Д. Камберова, ас. д-р В. Спасова, Д. Симеонова, В. Благоева, Д. Димитрова, Р. Стоянова, д-р А. Венев, Св. Кирилова, Л. Желязков, Н. Везирски, В. Стоименов и колегите екскурзоводи и информатори във всички музейни обекти – Д. Стоичкова, Л. Александров, М. Карпачева, В. Кискимова, М. Горовска, Ал. Прокопова, Й. Якимова.

През 2025 г. специалистите в музея подготвиха и изнесоха поредица от публични лекции, слова и беседи пред гражданите на град Кюстендил и учащи се в основните и средни училища: **гл. ас. д-р Я. Митов:** публично слово за Освобождението на гр. Кюстендил от Османско владичество. Паметник Ильо Войвода, гр. Кюстендил, 29.01.2025 г.; лекция пред ученици на „Национална професионална гимназия по компютърни технологии и системи“ гр. Правец на тема: „... оня прочут Самуил, който и досега е в устата на българите ...“, 23.04.2025 г.; изнасяне на исторически беседи на български, английски и гръцки език в Музеен комплекс „Св. Георги“ пред гостуващи групи, научни форуми и чуждестранни делегации. **Д-р А. Венев:** лекция по случай 147 години от освобождението на град Кюстендил в читалище „Братство“ на 28 януари 2025 г.; лекция на 9 март 2025 г. по случай 82 годишнина от спасяването на българските евреи; изнесена беседа пред група американски туристи в къща-музей „Димитър Пешев“ на 6 септември 2025 г. **Ас. Румен Спасов:** беседи за археологически недвижими културни ценности по време на археологическото проучване на обект „Парк Галерия 2“ Кюстендил – 6 бр.

Специалистите в музея участваха и в редица телевизионни поредици, документални филми и предавания: **гл. ас. д-р Явор Митов:** участие в предаването „Памет без давност“ с Горан Благоев по ТВ „Евроком“ – „Българският цар, повелител на гърци и латинци. Победата на цар Иван Асен II в Клокотнишката битка от 9 март 1230 г.“, 8 март 2025 г.; „Куманският аристократ, който стана български цар. Управлението на цар Георги I Тертер (1280 – 1292)“, 3.05.2025

г.“; „Средновековното минало на гр. Кюстендил“, 18 май 2024 г.; „Кодове и послания от света на средновековните българи. Графитите по българските земи през Средновековието“, 11 октомври 2025 г.; „Българският цар, който надхитри Византия. Византийската политика на цар Михаил III Шишман (1323 – 1330)“, 8 ноември 2025 г.; интервю за Българска телеграфна агенция на тема „Бремето на юбилеите“; интервю по Българско национално радио на тема „Изложба показва средновековните графити в църквата „Св. Георги“ в Кюстендил“, 12 септември 2025 г. М. Таскова: представяне на археологически експонати от РИМ – Кюстендил пред БТА – 24 март 2025 г.; представяне на образователната изложба „Музеен буквар“ от РИМ – Кюстендил пред Агенция Фокус, Кюстендил – 15 май 2025 г.; интервюта за ТВ Запад за провежданите тематични музейни работилници – януари, февруари, март, април, септември, октомври, ноември, декември 2025 г.; представяне на историята на Кюстендил от Античността до късното Средновековие за предаването „Офанзива с Любо Огнянов“ по NOVA NEWS – 25 ноември 2025 г. Ас. д-р В. Спасова: участия в телевизионни и радиопредавания: Радио Благоевград, Радио Фокус, ТВ Запад на теми – „Джамала“ и джамалджиите в Кюстендилско“; „Локални особености на календарните празници“; „Митология и демонология“; „Възрожденски къщи в града и от времето на „сецесиона“; Изготвяне на тематичен сценарий за отдел „Култура и духовно развитие“, представящ „Традиционни занаяти на празника „Кюстендилска пролет“; „Представяне на дантелени образци на шитата кюстендилска дантела, т. нар. „пупки“ във връзка с организирано пътешествие „Дантелен тур“ на Сдружение „Български център за совалкова и шита дантела“ с представители от цял свят – любители и майсторки – плетачки, 21.08.2025 г. Ас. Румен Спасов: участие в 3 телевизионни и радиопредавания.

Проекти

През 2025 г. специалистите в музея работиха по изпълнението на следните 3 проекти, одобрени и финансирани през предходната 2024 г.: проект „Редовни археологически разкопки и полева консервация на обект „Парк Галерия 2“, ЦГЧ, гр. Кюстендил, финансиран от Министерство на културата през 2024 г., срок на изпълнение 15 октомври 2025 г. (гл. ас. В. Вандова, ас. Р. Спасов); проект „Създаване на нова постоянна експозиция в къща музей „Ильо Войвода“ – Етап 1, одобрен за финансиране от Министерство на културата в сесия за финансиране на проекти в областта на движимото културно наследство, музеите и визуалните изкуства – Тема 3, подаден на 3 октомври 2024 г. със срок на изпълнение до 30.01.2026 г. (Д. Драганова, д-р А. Венев, В. Дебочички, Н. Везирски, ас. д-р Веска Спасова, В. Благоева); проект: BGМК0200027 – „КУЛТУРНА ЗОНА – общност на културно наследство и атрактивен всесезонен туризъм“ (CULTURAL AREA – CULTURAL heritage community and AttRactive all – sEason tourism), по Покана 1 на Териториална

стратегия, Приоритет 3 „Интегрирано развитие на трансграничния регион“, Програма INTERREG VI-A IPA България – Северна Македония 2021 – 2027. Проектът е с водещ партньор Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ и партньори Общински исторически музей – Дупница, Градски музей – Крива паланка и НПО „Пеония“ – гр. Кратово, Р Северна Македония. На 22 април 2025 г. е подписан договор № РД-02-29/22.04.2025 г. между Министерство на регионалното развитие и благоустройството и Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил за изпълнението му. Дейностите ще се изпълняват за срок от 2 години (април 2025 – април 2027 г.). Безвъзмездната финансова помощ за реализацията му е в размер на 984 870,01 евро (ангажирани М. Таскова, ас. д-р Веска Спасова, В. Дебочички).

Други подадени проектни предложения: ас. Р. Спасов. Участие в подготовката и реализацията на проект за реставрация, консервация и експониране на архитектурни останки на ул. „Мориц Леви“ № 13 в гр. Кюстендил; участие в подготовката и реализацията на проект за реставрация, консервация и експониране на архитектурни останки на ул. „Неофит Рилски“ № 4 в гр. Кюстендил; изготвяне на проект за спасителни разкопки в крепостта „Хисарлъка“, представен за разглеждане на сесия на Общински съвет.

Бюджет

Общите приходи на музея през 2025 г. са в размер на **2 002 414,00 лв.** От тях, като делегирана от държавата дейност (субсидирана численост и допълваща субсидия за закрита площ) 1 446 921,00 лв.; целеви субсидии от Министерство на културата по одобрени проекти и др. – 195 487,00 лв.; собствени приходи от билети – 27 165,00 лв., дарения – 2 608,00 лв.; други приходи – 330 233,00 лв. (в т. ч. преходен остатък от 2024 г. – 286 686 лв.).

Разходите са в размер на **1 725 793,00 лв.** От тях: за заплати и възнаграждения на персонала по трудово правоотношение – 863 263,00 лв.; за други възнаграждения и плащания на персонала – 306 248,00 лв.; за задължителни осигуровки от работодателя – 180 970,00 лв.; за издръжка – 367 548,00 лв.; платена такса смет – 7 310,00 лв.; други разходи – 454 лв.

Както традиционно и неизменно посочваме, и с настоящия отчет за дейността на Регионален исторически музей – Кюстендил, изпълняваме задължението си за отчетност, публичност и прозрачност за работата на музея. Целта ни е и да популяризираме работата на специалистите и всички работещи в музея, тъй като за обществеността остава „скрита“ част от основната и съществена дейност на музея, насочена към опазване на богатото наследство на Кюстендил и региона.

Валентин Дебочички

РОЛЯТА НА МУЗЕИТЕ ПРИ ОПАЗВАНЕТО, СЪХРАНЕНИЕТО И ОЦЕНЯВАНЕТО НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИТЕ ЦЕННОСТИ – ПРАВНИ НОРМИ И ЕКСПЕРТНИ ОЦЕНКИ

Като институция на паметта, музеят опазва и възпроизвежда огромна част от историческото наследство на нацията. Като пазител на тази памет той трябва да обогатява, обгрижва, възпроизвежда и популяризира събраните музейни реликви, които пресъздават различни събития и личности от значение за националната ни история. Една от най-важните и отговорни задачи за всеки музей е свързана със специфичните функции, които изпълнява като културен институт – издирване и придобиване на културни ценности, набиране на фонд, обработката и съхранението му.

Обогатяването на музейните фондове с културни ценности идва от археологически разкопки и проучвания, дарения от физически и юридически лица, събирателска работа и материали от досъдебни производства. Културна ценност е „нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна даденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има научна или културна стойност“.

Културните ценности могат да бъдат публична и частна собственост. Те могат да са собственост на държавата, общините, на Българската православна църква и другите регистрирани вероизповедания, както и на физически и юридически лица и се делят на материални (движими и недвижими) и нематериални.

Движимите културни ценности обхващат всички материални свидетелства за човешката дейност. Тяхната класификация се базира на два основни стълба: **хронология** (от Праистория до Най-ново време) и **научно-културна област**. Според спецификата си, ценностите се обособяват в няколко направления: **хуманитарни и исторически, документални и литературни, културно-технически и художествени**.

Специална категория са ценностите със статут на „**Национално богат-**

ство“. Това са обекти с изключително значение, чиято загуба е непоправима. За да придобие този статут, една ценност трябва да бъде уникален или най-характерен образец за своята епоха, да притежава безспорна автентичност и висока научна стойност или да е пряко свидетелство за идеи и личности с решаващо влияние върху общественото развитие.

Издирването на движимите културни ценности включва събиране и документиране на информация от различни източници, включително теренни проучвания. Тези проучвания се извършват в земните пластове, на повърхността, на сушата и под вода, използвайки както деструктивни, така и недеструктивни методи.

Процесът по попълване на музейните фондове е комплексен и динамичен. В издирването на движими културни ценности, освен материалите от редовни и спасителни археологически проучвания, се включват и предмети, придобити при етнографски експедиции или чрез индивидуална издирвателна дейност на специалистите. Тази дейност е насочена към системно събиране на вещи и документи, отразяващи както националната история, така и специфичния регионален контекст. За да придобият тези постъпления официален статут и да бъдат законово защитени, те подлежат на стриктна процедура по въвеждане в музейната отчетност. **Този регистрационен процес започва с първоначална обработка, при която се изготвя документация за издирването и придобиването на вещите.** За обекти, които са класифицирани като културни ценности, получени чрез теренни проучвания, ръководителят на проучването води полеви дневник и полева инвентарна книга. Именно тази систематизирана първична документация служи като научна и законова основа за последващата процедура по експертна оценка на откритите обекти. **На нейна база се стартира същинската идентификация – процес, който е**

изцяло подчинен на научните изисквания, възприети като национален стандарт. Идентификация може да се извършва от музеи, научни институти и университети, които обединяват експерти от различни области. Вещите, подлежащи на задължителна идентификация, включват тези, притежавани от държавни и общински органи и институции, предмети, включени в обществени колекции, такива, които са предмет на търговски сделки, и предмети, предназначени за износ или временен износ.

Идентификацията може да се извършва от държавни, регионални, общински и частни музеи, определени от министъра на културата и е задължителна за вещи, които отговарят на критериите за културна ценност.

В процеса на извършване на идентификацията се уточняват фактите и обстоятелствата, свързани с произхода на артефакта. Уточненията се отнасят до това, дали даден предмет е произведен от определено лице или произхожда от определено място. За удостоверяването се приемат вече съществуващи документи като доказателства. Те трябва да са общоприети, безспорни и от надежден източник. Трябва да се уточнят и удостоверят качествата на самия обект, и това което е известно за подобни обекти. Ако артефактът пристигне със сертификат, удостоверяващ автентичността му, трябва да се извърши проверка и на документа. Тази проверка се изразява в удостоверяване на достоверността му.

Издаването на официален документ за идентификация се базира на обстойна проверка на три основни групи фактори. Първоначално се верифицират данните за **собственика** (самоличност и контактна информация), след което се събира и документира цялата налична **специфична информация** за историята и произхода на артефакта. Процесът завършва с прецизиране на **техническите данни**, при които се съпоставят метрични показатели, детайлни илюстрации и специфични белези на обекта.

В резултат на тази експертиза всеки предмет може да получи свой **паспорт**. Този документ не е просто формалност, а ключов инструмент за опазване, съдържащ пълна характеристика на ценността и изискванията за нейното съхранение. Изграждането на такава системна класификация е фундаментално за защитата на националното ни наследство, тъй като гарантира правилното разпознаване и съхраняване на ценните предмети за бъдещите поколения.

Ако по време на идентификацията се установи, че предметът има статут на национално богатство, трябва да се регистрира в националния музееен фонд.

При извършване на идентификация за частно лице, след като експертното заключение е подписано, заявителят получава удостоверение, в което се отбелязва дали вещите отговарят на критериите за движими културни ценности или не. Ако вещите се считат за потенциално незаконно придобити или фалшифицирани, музейният директор не издава удостоверение и информира съответните органи. Важно е да се отбележи, че процесът на идентификация и класификация на културните ценности е от голямо значение за запазването на културното наследство.

Важна част от процеса на изготвяне на експертното заключение е оценяването на стойността в съответната валута на идентифицирания предмет. За да се извърши справедлива и обективна оценка трябва да се съобразят: видът валута и към какво време се насочва оценката (към настоящето или миналото). Преди да се пристъпи към изготвяне на методика, техники на работа, разчети и анализи, трябва да се стъпи на наличната база от изследователски резултати.

В областта на нумизматиката са уточнени методиката и терминологията, възприети при оценяването на монети. Експертите и нумизматите взимат под внимание каталожната цена, публикувана в книги и списания, която обичайно е висока. Предпочита се цената на дребно, това е цената, която колекционерите плащат за монети, които закупуват от интернет, различни търгове и т.н. При повечето сделки при търговия на едро се търси цена, която е средна на тази в каталозите. Монетите с наранявания, драскотини, отвори и други недостатъци, рядко достигнат дори и половината от каталожната цена. Други приети правила са така наречените „правила на палеца“. За повечето сделки се търси цена около средата на каталожната.

Върху оценяването влияе и така нареченият „ефект на окото“. Впечатлението, което се получава при огледа на предмета, е строго индивидуално и може да бъде коренно различно при двама оценяващи.

Важно е да се обърне внимание и на износването на монетата. Има няколко категории за окачествяването им – перфектна, нециркулирала, почти нециркулирала, превъзходна, изключителна, отлична, много добра и добра. Трябва да се отбележи, че в каталозите се взимат най-високите известни качества на всеки тип монети.

Важна подробност е, че каталозите не се издават ежегодно, а в периоди от 10 до 15 години. Те дават ориентир за стойността на даден артефакт, но не могат да послужат като основна база на справедливо оценяване. Под внимание се взима цената на продажба, която колекционерите плащат за монети, закупени от техни колеги и търгове. Освен каталожната, трябва да се вземе под внимание

и съвременната цена, която се открива в публичните разпродажби по време на аукционите. От тях се взимат три сходни стойности и на осреднена база се сформира отправна точка, която помага в процеса на оценяване.

При съмнения за фалшификация на предоставения за идентификация артефакт може да се поиска назначаването на допълнителна комисия по автентификация, съставена от експерти и допълнителен химически анализ.

Когато приключи идентификацията, културната ценност и експертното заключение се разглеждат от фондова комисия, която определя в кой музееен фонд да се зачисли новопридобитата културна ценност. В структурно отношение музейните фондове са Основен, Научно-спомогателен и Обменен.

В Основния фонд се включват придобити от музея и предоставени му за безвъзмездно ползване движими културни ценности – национално богатство, както и тези, които съответстват на неговия тематичен обхват. Научно-спомогателният фонд включва предмети и други материали от значение за изследователската, експозиционната и образователната дейност на музея. Обменният фонд включва придобитите от музея и предоставените му за ползване движими културни ценности, които не съответстват на неговия тематичен обхват, както и многократно повтарящите се културни ценности от основния му фонд.

Всички музейни предмети, които не са включени в постоянни или временни експозиции, се съхраняват във фондохранилищата на музея.

След като културните ценности влязат в музейния фонд, те преминават през научно инвентариране. Това е основна форма на регистрация на движимите културни ценности в музея. С различна степен на интензивност инвентарирането продължава през различните етапи от развитието на музея. След попадането на културните ценности в музея те остават там почти завинаги.

Движимите културни ценности, които музеят е придобил или му са предоставени, трябва да бъдат вписани в инвентарната книга. Вписването се извършва точно и изчерпателно. Движимите културни ценности, съставляващи част от комплект, се записват с един инвентарен номер, а отделните части – с цифрови индекси от едно към безкрайност. Така те се организират и класифицират по различни критерии като отделни части от цялостни комплекти.

Замяната на старите инвентарни книги с нови се допуска в изключителни случаи с разрешение на министъра на културата, за което се съставя акт по образец. При допълнителни вписвания в инвентарните книги се поставя дата и подпис на длъжностното лице, извършило корекция на текста.

Важно е информацията да бъде актуализирана и поправена при нужда. Затова, когато се правят промени в инвентарните книги, те трябва да бъдат направени ясно и разбираемо, за да се запази цялостта на данните. За да се осигури точността на информацията, всеки предмет се отбелязва с уникален номер.

Научната каталогизация на музейните фондове е сходна с тази в библиотеките и архивите. Създават се каталози, които се класифицират по тематика. В повечето музеи се използват систематични каталози. В историческите музеи често се срещат тематични каталози, базирани на исторически класификации и периодизации.

За осигуряване опазването на съхраняваните в музеите движими културни ценности и други материали, от значение за изследователската, експозиционната и образователната дейност, периодично се извършват инвентаризации за проверка на наличността им, за проследяване на състоянието им, както и това на инвентарните книги.

Резултатите от тези периодични проверки са в основата на оптимизирането на средата, в която се намират предметите. Правилното отразяване на състоянието им в протоколите гарантира, че всеки един обект ще бъде разположен в условия, които минимизират рисковете за неговата цялост.

Всички културно исторически ценности в музейните фондове, които не са включени в постоянни или временни експозиции, се съхраняват във фондохранилищата на музея. Културно историческите ценности се подреждат по групи и видове. По този начин се осигурява по ефективното и надеждното им опазване.

Във фондохранилищата се съхраняват многообразни културни ценности като **дърво**, хартия, метал, тъкани, керамика, **икони**, **стенописи** и **картини**. **Тоест спецификите на съхранение са строго специфични за всяка една категория културна ценност, съхранявана във фондохранилището.**

Температурно влажностните показатели имат ключова роля при опазването на културни ценности. Необходимо е вътрешните стени да имат нанесена хидроизолация, да има изградена климатична инсталация и качествени влагоабсорбатори. Енергоосветителните тела трябва да са със студено бяла светлина, защото тя няма да окаже влияние на температурата във фондохранилището. Прозорците на съответното помещение трябва да имат UV защита, която предпазва от пряката слънчева светлина. На равни интервали през годината трябва да се извършва проверка на състоянието на

фондохранилищата и съхраняваните в тях културни ценности и предмети. След всяка проверка се констатира евентуални проблеми и се изготвят препоръки за отстраняването им. Трябва да има изградена СОТ система, както и противопожарна защита. Що се отнася до документите е необходимо да се поставят в папки и да се съхраняват в специални кутии, и да имат инвентарни номера. За да се осигурят възможно най-добри условия на опазване и съхранение, трябва да се съобразят строго индивидуалните за различните колекции изисквания за температура и влажност.

Съхранението на снимки, стъклени плаки, ръкописи и старопечатни книги и живопис изисква температура от 20° С и влажност между 50 и 60 % RH. При стойности, различни от предписаните, се наблюдава загуба на еластичност, промяна на киселинността, промяна на цвета на снимките, поява на ръбове, напуквания, деформации и др.

При съхранението на тъкани параметрите са идентични на горе посочените, т.е. температура от 20° С и влажност между 50 и 60% RH.

В музейните фондохранилища се води сериозна борба с биологичните вредители: плесени, гъбички, насекоми, гризачи. При нарушаване на температурно-влажностния режим се създават благоприятни условия за появата на различни биологични вредители. Особено благоприятна среда за тях се създава при повишаване на влажността и замърсеността на въздуха. Плесените могат да се развият върху всички видове органични материали и на редица неорганични като керамиката. При откриването им те трябва да бъдат подложени на лабораторен анализ, за да бъде определен начинът за тяхното отстраняване и дезинфекцирането на фондохранилището. Най-опасните насекоми за музейните предмети са различните видове бръмбари, червеи-дървояди, кожояди, молци и разнообразни други вредители. За да се води успешна борба с тях е необходима химическа обработка на музейните предмети и постоянно следене на тяхното състояние. При първата поява на насекомите е необходимо да се вземат спешни мерки, защото развитието на някои личинки продължава от 2 до 4 години и е много трудно да се разбере дали даден предмет е заразен. Особено вредни са молците за тъканите и различни видове насекоми, и гризачи за книгите. Опазването на музейните фондове от различни вредители е постоянна задача пред музейните работници. При спазването на нормативите за съхраняване и опазване на музейните предмети работата е по-лека и не носи изненади за фондовиците. Планирането на ежегодни процедури по профилактика и мониторинг на фондохранилището спомага за опазването от появата им.

Културните ценности от метал се съхраняват на температура от 20° С, но влажността на въздуха трябва да е между 0 и 40 % RH. При по-висока влажност на въздуха върху металните изделия започва да се образува патина. Това окислително покритие играе ролята на защитник на метала от корозия.

Керамиката и порцеланът се съхраняват при температура от 20° С и влажност на въздуха между 40 и 50 % RH.

Тези параметри дават насоки за разпределението на културните ценности в различни депа, според изискванията за температурно-влажностен режим. Те позволяват да се комбинират видове материали с близки параметри на съхранение. Артефакти, които са в увредено състояние, изискват индивидуални мерки, например силно корозирал метал или икона върху неустойчива дървена основа. За културни ценности в значителна степен на увреждане се изработват специални опаковки или легла и се съхраняват или експонират в климатизирани шкафови или витрини. Същото се отнася за културни ценности, чиито съставни материали са силно чувствителни към микроклиматични изменения.

Използването на измервателни устройства, които отчитат температурата и влажността във фондохранилището, е една допълнителна превенция за опазването на културните ценности. Други мерки, които могат да се подсилят, са противопожарни съоръжения, вентилационна уредба, климатична инсталация, сигнална уредба и други.

Във фондохранилищата не се допуска съхранение едновременно и в едно и също помещение на идентифицирани и инвентирани в музея движими културни ценности заедно с неидентифицирани или неинвентирани такива.

Освен стриктното пространствено разпределение, осигуряването на дълготрайно опазване на ценностите изисква и специализирана техническа намеса за тяхното стабилизиране.

Консервацията, реставрацията и адаптацията на паметниците на културата има за цел да опази културно – историческото наследство. *Необходимостта от полагане на съответни грижи за вече откритите находки е не само задължение на археолозите, но и процес, изискващ много време, ресурси и съответните специалисти.* Изискванията за образование – реставратор са определени от десетилетия и са формулирани в различни международни документи. Запазените сведения от архива на Народния археологически музей в София от 20-те и 30-те г. на XX в. свидетелстват, че още тогава възлагането на реставрационни работи у нас става след доказване на специализирано обучение и професионален опит. Известно е, че работещите през първата половина на XX в. в България реставратори, натрупват своя опит в чужбина с обучение по техника и технология на изящните изкуства и със специализации в различни реставрационни ателиета. През 60-те г. в България започват да работят специалисти, завършили пълни 5 годишни курсове по реставрация в различни европейски университети. У нас съществува специализирано образование от 1973 г. Специалност „Реставрация“ към НХА – София е създадена през 1973 г., първоначално като част от катедра „Изкуствознание“. Основател и дългогодишен ръководител на Катедра „Реставрация“ (до 1993 г.) е проф. д-р Любен Прашков. През 1976 г. е обособена в самостоятелна катедра, която вече почти половин век подготвя специалисти в областта на изследването, реставрацията и опазването на културното наследство. Целта на реставрационното ателие е чрез технологични методи и изследвания да бъдат опазени и правилно съхранени артефактите на българското културно – историческо наследство. Обработват се находки от археологически обекти, етнографски и художествени материали. Предметите, преминали през реставрация, придобиват вид, подходящ за участие в местни, национални и международни изложби.

Като институция на паметта и стожер на националната идентичност, музеят е призван да опазва и възпроизвежда паметта на нацията, характерна с емоционалната си натовареност и прагматизъм. Да изпълнява задълженията за отчетност, публичност и прозрачност. Да популяризира работата на специалистите и всички работещи в музея, тъй като за обществеността остава „скрита“ част от основната и съществена му дейност – опазване на богатото културно наследство на България. Музеят трябва да обогатява, обгрижва и съхранява събраните културни ценности. Като една устойчива, стабилна и работеща институция, подчинена на интересите на обществото, с висок професионализъм и енергия, с отговорност и себепридане, музеят съхранява историческата памет и традиция на поколенията, възпитава и формира самочувствие и обществена активност, участвайки дейно в научния обмен на информация.

Николай Везирски

AD HONOREM ET SCIENTIAM NUMMORUM

През 2025 година гл. ас. д-р Светослава Филипова придоби академичната длъжност „доцент“ по професионално направление „История и археология“ (профил Нумизматика) след конкурс, обявен от НАИМ – БАН, и е председател на Научната група на РИМ – Кюстендил.

Научната продукция на д-р Филипова, представена за конкурса, обхваща задълбочени изследвания върху монетната циркулация в Югозападна България, с фокус върху долината на река Струма и градската територия на Пауталия.

Основни научни постижения:

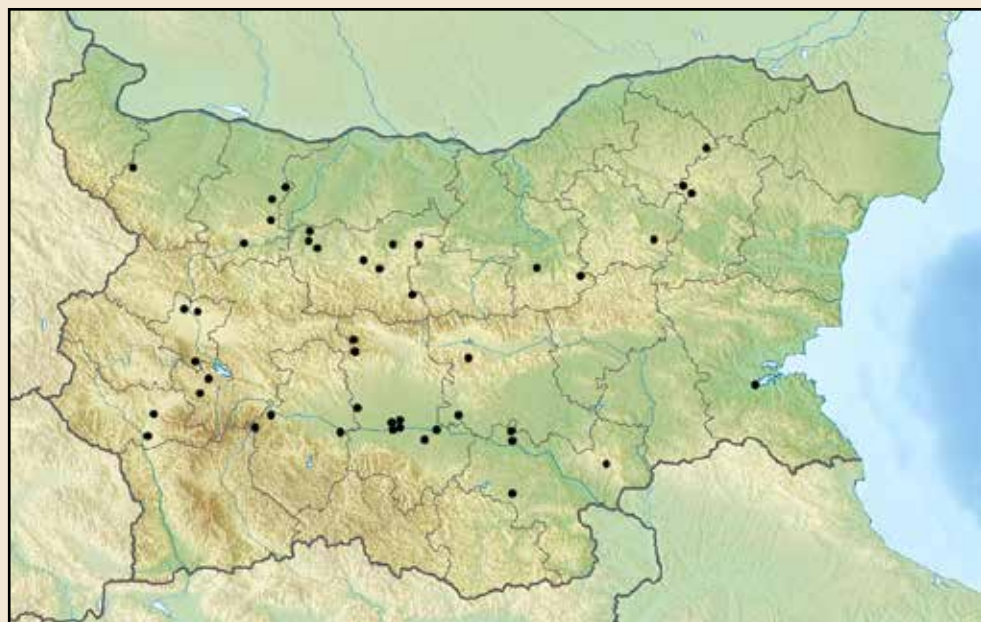
- Монографичен труд за Пауталия: Като основен хабилитационен труд д-р Филипова представя мащабно изследване на циркулацията на римските провинциални бронзови монети (II – III в.) в градската територия на Пауталия. Трудът анализира 1191 монети и запълва значителна празнота в регионалната нумизматика.
- Късноантична нумизматика: Продължавайки работата си върху периода 294 – 498 г., тя въвежда в научно обращение нови данни от колективни находки в районите на Перник, Сандански, София и Ихтиман.
- Приноси към музейното дело: д-р Филипова е ключов съавтор и редактор в престижната международна поредица „Coin Collections and Coin Hoards from Bulgaria (CCCHBulg)“. Тя е систематизирала и публикувала фондовете на музеите в Кюстендил, Пазарджик, Сандански, Петрич, Гоце Делчев, София, Благоевград и Смолян.
- Теренна археология: Работата ѝ включва анализ на монетни комплекси от ключови обекти като Хераклея Синтика, Сапарева баня и Епископската базилика в Сандански.

Десислава Ризова

Из музейните фондове

МОНЕТИ НА СЕРДИКА ОТ НУМИЗМАТИЧНИЯ ФОНД НА
РИМ – КЮСТЕНДИЛ

Сердика започва да сече монети сравнително късно – при съвместното управление на имп. Марк Аврелий и Луций Вер (161 – 169 г.) и в сравнение с други монетарници в провинция Тракия има по-краткотрайно монетосечене, което се развива и доста неравномерно. То прекъсва по време на маркоманските войни и за разлика от другите провинциални ателиета, възстановява работата

Карта на колективните находки с монети на Сердика

си не при Комод, а едва при Септимий Север (193 – 211 г.) през 195 – 196 г. Следва ново прекъсване за около 10 години в периода 201 – 211 г. Разцветът на монетосеченето като количество монети и разнообразие на реверсните типове е при имп. Каракала в периода на неговото самостоятелно управление на Империята (212 – 217 г.), след убийството на Гета. Както и повечето монетарници в провинция Тракия, сердикийската престава да функционира след 217 г., като дейността ѝ за кратко е възстановена при имп. Галиен (253 – 268 г.) през 260 г.

Създадени, за да задоволяват нуждите на местния пазар, монетите на Сердика, както и тези на останалите провинциални монетарници в Тракия и Мизия, се разпространяват извън пределите на градските територии на отделните градове. Монети на града присъстват в колективни монетни находки, както от територията на Сердика, така и от по-отдалечени райони: с. Аканджиево (Пазарджишко); с. Сестримо (Пазарджишко); с. Правище (Пловдивско); гр. Пловдив; с. Избегли (Пловдивско); с. Михайлово (Старозагорско); с. Крепост (Хасковско); с. Тодоричане (Ловешко); с. Малиново (Ловешко); с. Търнак (Врачанско); Шуменско и др. От района на Пауталия са известни две колективни монетни находки, съдържащи монети на Сердика – от с. Висока могила, Бобошевско и гр. Дупница.

От началото на монетосеченето и досега, освен търговските и икономическите си функции, монетите са пропагандирали и определени възгледи. Върху лицата на сердикийските монети, както и при останалите провинциални монетосечения, е представян образът на римския император, около който са изписани името и титлите му. Показвана е неговата глава или бюст, увенчана с лавров венец и в по-

Монета на Каракала (198 – 217 г.) с изображение на Тяхе

редки случаи с корона със слънчеви лъчи. По-този начин градските власти са демонстрирали своето подчинение на римския император и централната римска власт. Върху някои от монетите са представени образите на съпругата на императора или неговите синове, като по този начин градският сенат е показвал

почитта си към тях.

При повечето от монетите на Сердика, върху реверса, са представени конвенционалните изображения на божества и персонификации от гръко-римския пантеон – Зевс, Хера, Артемида, Хермес, Арес, Аполон, Дионис, Асклепий, Тяхе, Хигия, Бонус-Евентус, Немезида. Едно от проявленията на римската имперска политика е толерантността ѝ към култовете на различните етноси, населяващи огромната ѝ територия. Така, върху реверсите на провинциалните монети, в това число и върху тези на Сердика, се появяват изображения на Серапис, Изиди, на бога-змия Глюкон, чийто култ е пренесен от Пафлагония при Марк Аврелий и др. Сердикийските монети са свидетелство за локални природни и архитектурни особености. Река Искър е изобразявана като полегнал възрастен мъж, който държи рог на изобилието. Според монетните изображения в града е имало храмове на Асклепий, Аполон – лекар, Хадес – Серапис.

Монета на Каракала (198 – 217 г.) с изображение на Асклепий

Монета на Каракала (198 – 217 г.) с изображение на Хигия

се наблюдава и най-голямо разнообразие на типовете. Владетелят е представян като триумфатор, държащ Нике или стъпил върху повален пленник; увенчаван с лавров венец от Градската богиня на Сердика; като конник, с вдигната за поздрав ръка или прегизващ с галопиращия си кон повален неприятел. Всички тези изображения се свързват с посещението на Каракала в града на път за Мала Азия.

Двата големи антични града (Пауталия и Сердика), с гранични територии, са свързани с една от основните пътни артерии в провинция Тракия и търговските контакти между тях са напълно естествени. Това е и причината сердикийски монети да се откриват редовно при археологическите проучвания в Кюстендил и региона или като случайни находки. Монети на Сердика са открити при разкопките на обект „Дом на книгата“, „Стефан Караджа“, „Дарвиш баня“, римска вила „Extra muros“, „Дом на политическата просвета“, „Взаимно училище“, „Могилата“ и „Читалище“. По-голямата част от тях са с голям номинал. Преобладаващото количество монети са отсечени при управлението на имп. Каракала (198 – 217 г.). През първия период на дейността на сердикийската монетарница – от създаването ѝ до смъртта на Луций Вер през 169 г., сечените от ателието монети са в малки серии, като преобладават единичните екземпляри. Подновяването на дейността на монетарницата при Септимий Север продължава кратко, което също не дава възможност за по-обилно монетосечене. Това се променя при Каракала. Прави впечатление и доброто представяне на монетите на Галиен. Сечени в един ограничен период от време, те явно получават добър прием на пазарите в територията на Пауталия. Една от причините вероятно се крие в компрометирането на централните римски емисии, което води и до циркулирането на провинциалните монети и след приключване на дейността на монетарниците до монетната реформа на имп. Диоклетиан в края на III в.

Монета на Каракала (198 – 217 г.) с изображение на Глюкон

Монета на Каракала (198 – 217 г.) с изображение на орел

КОЛЕКЦИЯ „СЕМЕЙСТВО ГАВРИЛОВИ“

През изминалата година фондът на отдел „Нова история“ към Регионален исторически музей „Академик Йордан Иванов“ гр. Кюстендил се обогати с още една колекция на името на „Семейство Гаврилови“. Това стана възможно благодарение на извършеното дарение от сдружение „Св. св. Кирил и Методий“, гр. Кюстендил. То наброява 1725 бр. архивни материали, свързани с живота на членове на фамилията.

Колекцията е изключително богата и разказва за историята на семейството, като най-голям брой от нея са снимки (над хиляда), включващи портретни, фамилни почивки в различни градове, както в Македония, така и в България. Част от тях са на семейната им къща в град Щип, както и на квартирите им в Лесковац и Кюстендил. Множество документи (над двеста) представляват различни ученически бележници, дипломи, сред които се открояват две дипломи по фармация – за бакалавърска и магистърска степен, принадлежащи на Атанас Гаврилов. Друга част са различни удостоверения, спестовни книжки, банкови разписки, завещания и др. Над двеста са картичките и писмата, получени от членовете на семейството от техни приятели и роднини през годините. Над 70 броя са различни книги, вестници и списания, част от личната библиотека на семейството, както и малък брой лични вещи.

Семейна снимка на Христо Мишев Гаврилов (по-големият брат на Иван Михайлов, убит от сърбите заедно с баща си през 1927 г.), заедно с жена си Верка Гаврилова и синът им Кирил Гаврилов – 1924 г., Щип.

Но кои са семейство Гаврилови, какво ги свързва с Кюстендил и защо са важни за историческата наука? Най-яркият и известен представител на фамилията е Иван Михайлов Гаврилов (1896 – 1990 г.). Той е български революционер, една от най-изявените фигури в борбите за освобождението на Македония, дългогодишен лидер на Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО). Считан е за последното голямо име в историята на македонското освободително движение. Иван Михайлов е роден в семейството на Михаил (Мише) и Костадинка Гаврилови. Той има един по-голям брат – Христо, двама по-малки Атанас и Павел, и две сестри Зорка и Райна. Рода Гаврилови произхожда от Ново село, понастоящем квартал на град Щип (Северна Македония), но в началото на XX в. все още намиращ се в Османската империя. Бащата Михаил е известен търговец, който се ползва с уважение както сред обикновените хора, така и сред дейците на македонското освободително движение, на които неведнъж е помагал.

Загубите на България във войните за национално обединение (1912 – 1918 г.) оставят Македония разпокъсана, като егейският ѝ дял остава за Кралство Гърция, вардарският – в пределите на Кралство на сърбите, хърватите и словенците (КСХС), а само пиринският остава в пределите на България. Така и град Щип остава под сръбска власт. През 1919 г. големият брат на Иван Михайлов, Христо създава семейство и впоследствие му се раждат син – Кирил и дъщеря – Райна. В периода между двете световни войни част от семейството заживява в град Лесковац. По същото време Атанас Гаврилов започва да следва право в Белградския университет, което не успява да завърши. В следствие продължава образованието си в Загреб, в специалност фармация. За успешно защитените степени – бакалавър и магистър, свидетелстват дипломите му (вече притежание на Регионален исторически музей Кюстендил). В годините от 1924 г. до 1943 г. Атанас работи по професията си в градовете Велес, Лесковац, Власотинци, Ниш и Щип.

ВМРО активно се противопоставя на политиката на сърбизация във Вардарска Македония, като организира множество атентати, един от които е ликвидирането на сръбския генерал Михайло Ковачевич. В отговор сърбите убиват бащата и по-големия брат на Иван Михайлов на моста на река Брегалница в Щип през 1927 г.

На 1 март 1941 г. България се присъединява към Тристранния пакт, с което става съюзник на Германия във Втората световна война. Още на 6 април германската армия напада и окупира Югославия и Гърция, като България анексира и администрира територии в Беломорска Тракия, Вардарска Македония и Западните покрайнини. Този период се оказва добър за семейство Гаврилови, съдейки по множеството снимки от почивки в различни градове из Македония и България. Всички дипломи и трудов стаж на Атанас Гаврилов са признати от страна на българската държава, а Кирил Гаврилов, син на убития брат – Христо, е провъзгласен за майстор на общарския занаят от Областна стопанска камара – Скопие през 1943 г.

В края на Втората световна война, виждайки че Германия е на път да загуби, още повече съветската армия е на границата с България, Иван Михайлов съветва семейството си да замине за Кюстендил

Венчавката на Райна Мишева Гаврилова за Никола Наков 1914 г. (Щип – Ново село). Булката е Райна М. Гаврилова, сестра на Иван Михайлов.

(ключов град за ВМРО). Предоставя им адреса на негов доверен приятел (улица „Христо Ботев“ № 6), където могат да отседнат. На 7 септември 1944 г., точно два дни преди деветосептемврийския преврат, в Кюстендил пристигат Костадинка, Атанас, Зорка и децата на Христо Гаврилов – Кирил и Райна. Павел се устройва в Австрия, има успешен бизнес и създава семейство. Има един син – Мишел Гаврилов, единственият наследник на рода.

Новата власт в България не предлага развитие на семейството по линия на именития им член в лицето на Иван Михайлов и поради близостта с ВМРО. На Атанас Гаврилов не е разрешено да практикува професията си. Въпреки образованието му, е принуден да извършва тежък физически труд като общ работник в различни предприятия. Райна Гаврилова завършва в Кюстендил „Държавен девически земеделско-домакински учителски институт – Александър Димитров“, след което работи в шивашка кооперация. Зорка Гаврилова работи известно време в консервен комбинат, след което е пенсионер по болест. Кирил Гаврилов е единственият, който запазва професията си на общар. Дълги години семейството няма собствен дом – живее на квартира и едва в края на 70-те успяват да закупят апартамент в кюстендилския квартал Запад.

Магистърска диплома по фармация на Атанас Гаврилов от Загребския университет.

1988 г., като от това посещение са запазени различни снимки, както и самият самолетен билет.

Атанас и Райна са последните двама членове на семейството, които доживяват демократичните промени в България след 1989 г. Благодарение на тях богатата архивна колекция на сем. Гаврилови е запазена и достъпна за всеки, който се интересува от историята на това достойно семейство.

Завръщането на членове на семейство Гаврилови в родната им къща в Ново село, Щип, 1941 г. и техни познати.

В края на комунистическия режим в България е разрешено на Атанас да посети брат си, Иван Михайлов в Рим. Срещата е осъществена през

Любослав Александров

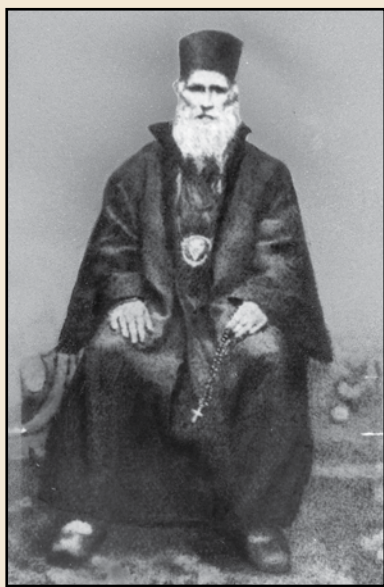

ДА СИ СПОМНИМ ЗА ТЯХ ...

ПРЕЗ 2026 ГОДИНА СЕ НАВЪРШВАТ ...

1150 ГОДИНИ от рождението на ИВАН РИЛСКИ /876 – 946/ – най-почитаният български светец, небесен покровител на българския народ и основател на най-големия манастир в България – Рилския манастир. Неговото дело е основополагащо за българската духовност и култура. Родом от село Скрино, Кюстендилско, той избира пътя на пълното себеподдаване на Бога. Прекарва по-голямата част от живота си в пост и молитва в суровите условия на планините, превръщайки се в символ на моралната чистота.

225 ГОДИНИ от рождението на АВЕРКИ ПОПСТОЯНОВ /1801 – 1881/ една от най-значимите фигури на българското Възраждане. Той е типичен пример за възрожденски просветител – едновременно духовник, учител, музиковед и борец за църковна независимост. Преподава в Габрово, Кюстендил, Самоков и Велес. Той въвежда съвременни за времето си методи на обучение и работи неуморно за огромяването на българската младеж. Автор е на важни учебни помагала. Аверки Попстоянов оставя дълбока следа в Кюстендил, където работи като учител и се ползва с огромно уважение. Неговата работа спомага за превръщането на града в един от важните просветни центрове на Западна България през XIX век.

210 ГОДИНИ от рождението на ПЕТЪР ЦВЕТАНОВ ЛЮБЕНОВ /1816 – 1905/ – духовник, фолклорист и етнограф. Роден е в с. Горни Кортен, Кюстендилско. Интересува се от християнските прояви в обредите и религиозния култ, записва фолклорни и етнографски материали. Събраното (предимно от Краището) отпечатва през 1887 г. във Велико Търново, в първия по рода си сборник за Кюстендилско под наслов „Баба Ега или Сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи в Кюстендилско“. През 1891 г. в София е отпечатана втората му книга „Самовили и самодиви“. През 1896 г. издава в София

„Сборник с разни умотворения из Кюстендилско“. Четвъртата си книга отпечатва през 1902 г. в Кюстендил под заглавието: „Сборник с разни народни умотворения и турски злодейства из Кюстендилско“. В сборниците на Петър Любенев намират място материали от всички области на духовната култура на населението от Кюстендилско през първата половина на XIX век. Със своята събирателска и издателска дейност той се утвърждава като един от първите етнографи, фолклористи и краеведи в Кюстендилския край.

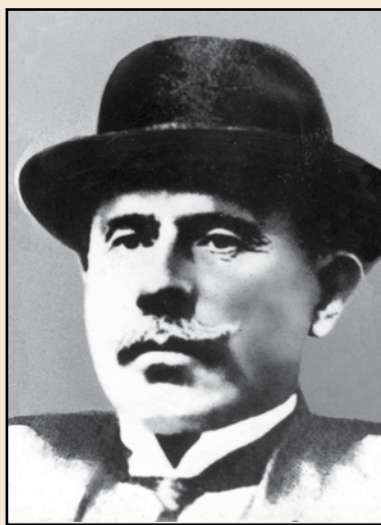
190 ГОДИНИ от рождението на СИНЕСИЙ СКОПСКИ /1836 – 1917/

– български православен духовник, охридски и скопски митрополит на Българската екзархия, борец за църковна независимост. Роден е в кюстендилското село Скриняно с името Стоимен Райнов Димитров. Учи в Кюстендилското училище при учителите Христо Крантов от Дупница, Николай Христович от Самоков и Аверкий Попстоянов. През 1854 г., денят на Свети Теодор Тирон, митрополит Авксентий Велешки, управляващ Кюстендилската епархия, го подстригва за монах с името Синесий. На следващия ден, Неделя Православна, е ръкоположен в йеродяконски чин в храма Успение Богородично в Кюстендил, където три години е дякон. През 1861 г. заминава за столицата Цариград, където започва да учи в българското училище във Фенер и служи като певец в храма „Свети Стефан“. След завръщането си в Кюстендил, митрополит Игнатий Кюстендилски му дава да управлява две години и половина манастира „Свети Мина“. През 1864 г. постъпва в братството на Рилския манастир. През 1867 г. митрополит Игнатий го ръкополага за йеромонах и четири години изпълнява длъжността ефимерий и писар. През 1871 г. е изпратен във Враца

като таксидиот, където става член на местния революционен комитет. През 1874 г. е назначен за протосингел на кюстендилския митрополит Иларион. За периода 1875 – 1877 г. е ръкоположен за епископ с титлата Стовийски и назначен за викарий на кюстендилския митрополит в Щип. Управляващ епархията в Одрин е от 1878 до 1884 г., където успява да отвори шест български начални училища. Голяма негова заслуга е отварянето на свещеническото училище през учебната 1883 – 1884 г. За периода 1890 – 1891 г. е митрополит в Охрид. През 1896 г. е избран от Светия синод за каноничен скопски митрополит и поема управлението на Скопската епархия от митрополит Максим. През март 1909 г. митрополит Синесий напуска Скопска епархия и заминава да живее на покой в Кюстендил, където почива на 16 декември 1917 г. Погребан е пред олтара на старата църква „Свети Мина“.

170 ГОДИНИ от рождението на СТЕФАН АТАНАСОВ ГРАНИЦКИ /1856 – 1910/ – един от най-видните просветни дейци и общественици в историята на следосвободенски Кюстендил. Дейността му е свързана с развитието на образованието и културния живот в региона. По-голямата част от професионалния му път преминава в кюстендилското Педагогическо училище, където е учител и по-късно директор на прогимназията. Участва като доброволец в Сръбско-турската война (1876 г.) в четата на Филип Тотю. Границки е избран за народен представител в Учредителното и Първото Велико народно събрание (1879 г.).

160 ГОДИНИ от рождението на ЙОРДАН МИТРЕВ /1866 – 1938/ – емблематична фигура за Кюстендил – виден лесовъд и общественик, чието дело променя облика на града. Той е човекът, превърнал оголените и ерозирали хълмове над Кюстендил в зеленото богатство, което познаваме днес.

160 ГОДИНИ от рождението на ГЕОРГИ БОНЧЕВ НИКОЛОВ /1866 – 1955/ – български геолог, един от основоположниците на минералогията и петрографията в България. Той е сред първите учени, които правят подробни петрографски и минераложки проучвания на Осогово. Описва състава на скалите в региона и изследва находищата на

полезни изкопаеми. Неговите „Петрографски обиколки в Западна България“ (1927 г.) включват детайлни данни за геологията около Кюстендил.

160 ГОДИНИ от рождението на РАЙНА ЦАНЕВА /1886 – 1971/ – благотелката е

родена в Кюстендил, завършва девическото петокласно училище в родния си град и колеж „Дом, майка и дете“ във Виена. От 1920 г. започва да отглежда в бащината си къща сираци от Първата световна война. През 1921 г. участва в основаването на сиропиталище „Милосърдие“ в Кюстендил, в закупената с помощта на общината къща, която има 25 стаи, уютен двор с цветни градини и езерце, трапезария и кухня. Като директорка на сиропиталището през 1932 г. Райна Цанева дава всичките си средства и с подкрепата на кюстендилската общественост успява да построи нова сграда. По нейна инициатива е създадено комплекс-сиропиталище „Летовище“ в Хисарлъка – двуетажна постройка, която след години се превръща в детски санаториум и оздравително училище за деца с белодробни заболявания.

120 ГОДИНИ от рождението на БОГОМИР КОСТАДИНОВ ЛАЗОВ – /1906 – 1969/ – майстор на акварела и приложните изкуства. Той е един от инициаторите за създаването на Художествената галерия „Владимир Димитров – Майстора“.

110 ГОДИНИ от рождението на ЖИВКА НИКОЛОВА ВЪЖАРОВА /1916 – 1991/ – една от най-значимите фигури в българската археология през втората половина на XX век. Нейните проучвания са в областта на ранносредновековната славянска и прабългарска култура.

450 ГОДИНИ от издаването на „ЧАСОСЛОВ“ – първата българска книга, отпечатана от Яков Крайков (първият български печатар), във Венеция. Книгата е малък, удобен формат (джобно издание), двуцветна (черно и червено), съдържа 286 листа и е богато илюстрирана с 31 гравюри. Тя съдържа апокрифни текстове, псалми, тропари, кондаци, като към тях авторът прибавя

и слова за Константин-Кирил Философ, Иван Рилски, Иларион Мъгленски и други български светци.

120 ГОДИНИ от издаването /1906 г./ на „Северна Македония. Исторически издирвания“ от Йордан Иванов – български историк, археолог и фолклорист. Изследването разглежда историята на гр. Кюстендил и прилежащите му земи в северния дял на географската област Македония от Античността до Освобождението на България.

120 ГОДИНИ 1906 г. от първите системни археологически разкопки на хълма „Хисарлъка“, започнати от проф. Й. Иванов през 1906 г. със съдействието на Софийското археологическо дружество и Кюстендилската община. В резултат на разкопките, продължили и през 1908 – 1909 – 1911 и 1912 г., са проучени редица архитектурни комплекси, най-значимият от които

е късноантичната и средновековната крепостна стена на най-високата част на хълма.

60 ГОДИНИ от празника „Кюстендилска пролет“ – конкурсът за красота, организиран през 1966 г. по инициатива на Кирил Поромански, е първият официален конкурс за красота в страната. Празникът е пряко свързан с деня на Пролетното равноденствие и християнския празник Св. Четиридесет мъченици, който съчетава древни езически култове, християнска духовност и съвременна красота.

Десислава Ризова

КЮСТЕНДИЛ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ПЕЧАТ

В-к Турция, бр. 38, год. 6, 4 ноември 1870 г

Откриваме тази рубрика с намерението тук да се публикуват статии за Кюстендил и Кюстендилско, отпечатани във Възрожденския печат – вестници, списания и бюлетини, издавани в периода до 1878 г. В тях са помествани разнородни разкази и теми, свързани с града ни и кюстендилци. Административни промени, преминаващи войски, състояние на търговията, църковни дела, епидемии, тържества, банки, телеграфи, слаба или силна реколта, строежи на мостове и прокарване на пътища, земетресения, наводнения и бури, произшествия, мултиетнически спорове, разкази за известни кюстендилци, сред които книжари, свещеници, учители, лекари – всичко това намира място на страниците на възрожденските ни вестници, разпространявани и четени по българските земи. Публикуваме тези статии с ясното съзнание, че отпечатваме оригинални исторически извори. От тях черпим сведения за нашето минало, когато Кюстендилският край се е намирал в границите на една разпадаща се държава, а неговите жители копнеели да възродят своя град и да го модернизират.

В исторически план, битието на хората по времето на Възраждането се ускорява и разтваря – идеи и теми прелитат по телеграфните жици и се коментират във вестниците, както никога до този момент. Сред тях Кюстендил присъства активно, като се отразяват всички сфери от живота на хората в него. Градът оживява на страниците на вестниците със своите достойнства, гордост и въжделения, но също така и със своите проблеми, колебания или скърби.

Животът, без редакция, отразен във вестниците. Животът, такъв какъвто е бил, без субективния съвременен коментар. Само така може да предложим на нашите читатели да се докоснат директно до първоизточника, да усетят духа на епохата и може би въздуха, който са дишали нашите предци.

Явор Митов

СЕВЕРНО СВЕТИЛО НАД КЮСТЕНДИЛ

В българския в-к Турция, отпечатан в Цариград, в бр. 38, год. 6, от 4 ноември 1870 г., жител от Кюстендил, пише писмо до неговия редактор и издател Никола Генович, в което се вижда, че кюстендилското население е видимо притеснено от изненадващ небесен феномен – появата на северно светило над хоризонта. Отправеното писмо и отговорът на редактора, поместваме по-долу:

КЮСТЕНДИЛ 20 октомври [1870 г.]

На 12-ти октомври вечерта, около 2 часа изгърмяха няколко пушки, мало и голямо, жени и мъже, деца и стари се стекоха по улиците, за да видят да не е избухнал нейде пожар. И наистина, когато се видя, че от североизточната страна на града небето цяло зачервено до толкоз, щото искри изпуска из себе си като огън, всички помислиха, че това не е друго, а разгорял се пожар. Оставаше само напразно да се трудят, за да научат на кое място е. Почитаемият каймакамин, самичък, като буден управител, разпратил заповестта, не само по града, но и по близките села към тая страна, за да видят дали пък село не гори. Но и те на сутринта се завърнаха, без да са видели и чули подобно нещо. Това същото явление се яви и другата вечер.

Мнозина различно мнение дадоха за това явление: едни казаха, че то може да е от бойното поле, но това съвсем не е вероятно, защото тукашната атмосфера голямо разстояние има от тамошната. Някои, а особено по-простите уверяваха, че това е знак на някое голямо събитие, но и това не е за вярване.

Други пък мислеха, че е избухнала нейде огнедишаща планина. Други друго, а аз като не мога да се основа на някое от тия, моля Вас Господин Редакторе да благоволите, за да ни обясните върху същия предмет.

Снимка на полярно сияние от България през 2023 г. Източник bTV

Ние научихме от метеорологическите станции, които отправиха депеша, че северното светило се е видяло по всичката Европейска Турция и в Азия, дори в Багдад. През траенето на явлениято, телеграфическата служба принудително прекъсна почти по всичките линии. Ние ще забележим, като свършваме, че залязването на слънцето, което предшестваше северното светило, имаше една извънредна хубост като великолепие, сияйност и пестри тонове.

Подготвил текста: *Явор Митов*

[Отговор на редактора]

Това явление, което се видя и в Цариград, беше едно северно светило, на което пространството и силата бяха твърде големи. Направлението на съставената от северното светило дъга беше в постоянно отношение с направлението на магнитния меридиан. Разстройствата, които станаха под бусолите и разстроителните течения, които обикалят големите телеграфически линии, клонят да покажат, че северните светили се произвеждат от електрически течения, които се отделят от полюсите към горните пластове на атмосферата. Нютон, като се основава върху многочислените наблюдения, които е направил за това, намерил е, че средната височина на северните светили е 214 километра.

ПАМЕТТА СРЕЩУ ИСТОРИЧЕСКИТЕ СВИДЕТЕЛСТВА: МОБИЛИЗАЦИЯТА И ФРОНТОВИЯТ ОПИТ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА КАПИТАН КАЛАЙДЖИЕВ В КОНТЕКСТА НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Началото на XX век е период на дълбоки политически и военни промени за българската държава, белязан от стремежа към национално обединение и активното участие във военни конфликти. В този контекст особено значение придобиват както институциите, подготвящи военни кадри, така и процесът на мобилизация, чрез който държавата ангажира човешкия си ресурс във война. На 9 януари 1901 г. с указ на княз Фердинанд I е създадена школата за запасни офицери в Княжево, придадена към Военното училище. Нейната основна задача е да подготвя бъдещи взводни командири – запасни подпоручици в пехотата, със срок на обучение от 11 месеца. През 1908 г. школата се обединява с тази за запасни подпоручици в артилерията, като по този начин се разширява нейният обхват и значение за българската армия. В периода на войните за национално обединение (1912 – 1918) около 20 000 нейни възпитаници, сред които и представители на българската интелигенция, се отличават със своята военна доблест и принос към защитата на националния идеал.

Сред тях се откроява фигурата на капитан Иван Калайджиев, който преминава обучението си в школата през 1905 г. Роден на 5 ноември 1882 г. в кюстендилското село Горна Градица, той завършва Педагогическото училище в областния град и за кратко работи като учител. След преминаването на военна подготовка, продължава учителската си дейност в село Манастир, Варненско. С мобилизацията през 1912 г. е назначен за взводен командир в 13-ти пехотен Рилски полк, а по време на Първата световна война (1915 – 1918) служи като капитан в 53-ти пехотен полк.

Калайджиев участва в почти всички бойни действия на своя полк, като е раняван три пъти. За проявения героизъм е удостоен с Военен орден „За храброст“, IV степен, I клас, както и с Народен орден „За военна заслуга“, V степен. Наред с дейността си в армията, той оставя и ценни свидетелства – дневници и писма, писани в окопите и землянките на фронта. Тези текстове са емоционално наситени и значително се различават от военната кореспонденция и документи.

В историческата наука съществува „противопоставяне“ между личната памет и официалните исторически свидетелства. Докато институционалните документи се стремят към обективност, системност и фактологичност, разказите на очевидците показват субективното, но автентично преживяване на историческите събития. Истинската стойност не е в избора между памет и конкретност, а в техния баланс – фактите дават основа, а паметта ги превръща

в смисъл. Заедно те позволяват на обществото да бъде едновременно критично към миналото и ориентирано към бъдещето. Този проблем се разграничава особено ясно при изследването на мобилизацията на България по време на Първата световна война, където официалните актове и личните свидетелства изграждат различни, но взаимно допълващи се образи на реалността.

Мобилизацията на България през Първата световна война може да бъде разбрана пълноценно чрез едновременното разглеждане на официалните държавни документи и личните свидетелства на участници като капитан Иван Калайджиев, които разкриват нейната дълбоко емоционална и човешка страна. Мобилизирането на войниците е обявено с Указ № 7 от 9 септември 1915 г., издаден от цар Фердинанд I по предложение на министър-председателя Васил Радославов. В документа тя е представена като строго организиран държавен процес, основан на законови разпоредби и административни процедури. Според официални данни са мобилизирани малко над 733 000 войници и приблизително 15 000 офицери, структурирани в няколко армии и дивизии и в кратък срок са приведени в пълна бойна готовност. Въпреки добрата организация са налице и редица затруднения, свързани с недостиг на въоръжение и екипировка. В този си вид мобилизацията се явява преди всичко безличен административен акт, подчинен на военната необходимост.

На местно ниво обаче този процес придобива съвсем различни измерения. В кюстендилски окръг напрежението сред административните власти е особено осезаемо. Стартирането на мобилизацията ангажира всички нива на управление – от околийските до общинските служби. Чрез телеграфните станции и конни стражари, указът достига до най-отдалечените селища. Църковните камбани и барабанните сигнали оповестяват началото на мобилизацията, превръщайки я в събитие, което ангажира цялото население.

Организацията изисква стриктно спазване на установения график. Запасните са задължени да се явят в определените пунктове, като носят хляб за три дни, който впоследствие се заплаща. Онези, които са запазили снаряжение от предишни войни, са призовани да се явят вече окомплектовани.

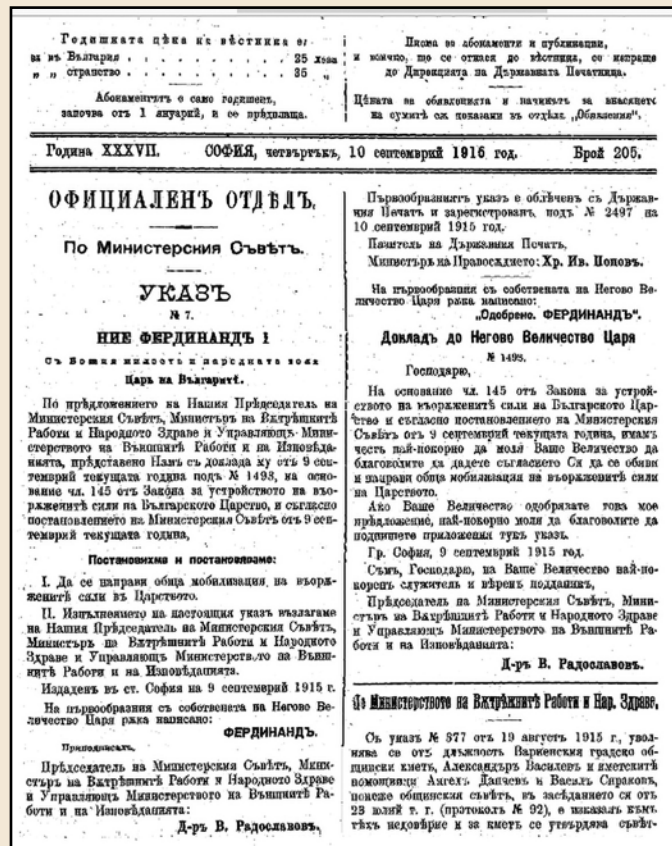
От Кюстендилския край се формират 13-и и 53-и пехотен полк, а значителен брой мъже са разпределени и в други подразделения на въоръжените сили. Така мобилизацията, макар и организирана „отгоре“, на практика се осъществява чрез активното участие на местните общности.

128	Поручикъ Милановъ Миланъ Триванъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
129	Зам.Поручикъ Миланъ Христо Триванъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
130	Зам.Поручикъ Симеонъ Ангеловъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
131	Поручикъ Стефанъ Христо Симеоновъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
132	Поручикъ Христо Тодоръ Давидъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
133	Поручикъ Александъръ Иванъ Георгиевъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
134	Поручикъ Димитровъ Миланъ Павловъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
135	Зам.Поручикъ Гаврилъ Миланъ Павловъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
136	Зам.Поручикъ Гаврилъ Миланъ Павловъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
137	Зам.Поручикъ Стефанъ Георгиевъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
138	Поручикъ Стефанъ Давидъ Симеоновъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
139	Зам.Поручикъ Миланъ Ангелъ Триванъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
140	Поручикъ Иванъ Миланъ Павловъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
141	Зам.Поручикъ Димитровъ Миланъ Павловъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
142	Поручикъ Стефанъ Георгиевъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.
143	Зам.Поручикъ Христо Тодоръ Давидъ,	Со.Ал.У ст.-м.гр.

Списък на войниците, наградени през Първата Световна Война

Свалена табела от сградата на Школа за запасни подпоручици

Указъ № 7 НИЕ ФЕРДИНАНДЪ I Съ Божия милостъ и народната воля Царъ на България.

По предложението на Нашия Председател на Министерски Съвет, Министърът на Вътрешните работи и Народното здраве и управляващ Министерство на вътрешните работи и на изповеданията, представи на нас с докладот 9 септември текущата година под № 1493, на основание чл. 145 от Закона за устройството на въоръжените сили на Българското царство, и съгласно постановление на Министерски съвет от 9 септември текущата година,

Постановихме и постановяваме:

- Да се направи обща мобилизация на въоръжените сили в Царството.
- Изпълнението на настоящия указ възлагаме на нашия председател на Министерски съвет, министъра на Вътрешните работи и Народното здраве и управляващ министерството на Външните работи и на Изповеданията.

Издаден в ст. София на 9 септември 1915 г.

На първообразния със собствената на Негово Величество Царя ръка написано:

Фердинанд.

Приподписал,
Председателя на Министерски съвет, министърът на Вътрешните работи и Народното здраве и управляващ министерството на Външните работи и на Изповеданията:

д-р В. Радославов.

В контраст с институционалната гледна точка стои личният разказ на капитан Иван Калайджиев, в който мобилизацията придобива измеренията на дълбоко емоционално и съдбовно преживяване. Още самото известяване – „Поздравявам те с мобилизацията!“ – носи усещане за спонтанност и драматизъм. Мобилизацията тук не е просто заповед, а събитие, което е дълго чакано и променя човешки съдби.

МОБИЛИЗАЦИЯ

„... Червените кървави пламъци на големия европейски пожар започнаха да се издигат все по-близо и по-близо до стените на малката българска хижа. Атмосферата взе да става от ден на ден все по-задушна. В гърдите на унижена и ограбена България тлееше буйният огън на отмъщението, а в него тя ковеше Ахилесовото копие, с което се готвеше да пронизе сърцето на подлите си врагове. Букурещката неправда не даваше покой на българския народ, който чакаше удобния момент, за да извади „свитото за по-благоприятни времена знаме“. Окървавеният балкански лъв чакаше удобния момент, за да разтърси величествената си грива, за да зареве гласовито по добруджанските и македонските полета и усой и да смачка със страшните си лапи похитителя на своята чест.

... Десети септември 1915 г. бе денят, който докара погребалната колесница на неутралитета и донесе вестта за обща мобилизация на армията, в която народът намери отдушника на своето затаено дишане.

Забиха барабани, закънтяха камбани, раздвижи се целият народ.

Заточиха се пълно облекени селяни с вули на гърба и изпълниха казармения район. Полковият адютант с папка на ръка започна разпределението им по роти.

Гледайки тази картина, в паметта ми изникна с всичката си яснота първата мобилизация, спомените за която още не бяха забравени. Тогава бях учител в село Манастир, Провадийска околия. Вечерта срещу 17.IX.1912 г. се прибрах по-рано къщи и след като поговорихме със семейството на съвсем други теми, заспах спокойно. Към 1 часа след полунощ чух, че се хлопа на вратата. Станах веднага, отворих и видях настрелан си кръстника ми Ив. Димов – един интелигентен селянин с побелели вече коси, който ме посрещна с думите: „Поздравявам те с мобилизацията!“. Скрохихме всички и учудени взехме да се питаме каква е тази страшна изненада. Отвън взе да се чува глъчка, която наруши нощната тишина. Отидох и аз в селската кръчма, която до вратата беше натъпкана с хора, а един четеше съобщението от общинското управление за мобилизацията.

... На разсъмване излязох на улицата и видях как едни от запасните заминават за Шумен, други за Варна, изпращани със сълзи на очи от своите близки. Селото доби печален вид. Простодушните бабички се кръстеха с най-голямо смирение и молеха всевишния да запази синовете им от всяка напасть. В същия ден и аз тръгнах на далечен път. Хвърлих последен поглед към училището, което в това време беше глухо, тъжно, като че замислено върху развиващите се събития, и нажалено извиках: „Прощавай, мило училище, може би не ще те видя вече, може би моят глас не ще се вече никога чуе в теб“. Тежка тъга притискаше душата ми при раздялата със селото, с което ме свързваха мили спомени. Каруцаринът шибна конете и каруцата затрепця из каменливия прахен междуселски път и ме понесе към Синделската гара. Вечерта бях във Варна. На другия ден сутринта се запътих към Кюстендил, където трябваше да се явя според мобилизационното ми съобщение. На гарата бях изпратен от близки и роднини.

В Кюстендил се явих и при сегашната мобилизация, само че вече не под знамето на 13-и, а на 53-ти пехотен резервен полк ...

Пред очите се открива картина, която възбужда у зрителите смесени чувства. На една страна гледаш войник, безгрижно стиснал писклива гайда и надува ли, надува! Друг застъргал гъдулка и извива кръшни народни песни! На друга страна войник със сериозен вид дава на съпругата си нареждания как да се грижи за домашните работи, а малкото му дете се плаши от униформата на баща си и с плач се скрива в прегръдките на майка си. На трета – стара майка пролива горчиви сълзи за своя мил син, когото изпраща в страшни боеве.“

Мобилизацията по време на Първата световна война не е просто военна мярка, а дълбоко социално и човешко преживяване, което засяга всички пластове на обществото. В много населени места първите дни преминават

в атмосфера, която на пръв поглед напомня празник. Селата и градовете се изпълват с хора, звучи музика, близки и роднини изпращат мобилизираните с хляб, вино и благословии. Тази външна тържественост обаче често прикрива напрежение и несигурност. Зад усмивките и приповдигнатото настроение се крият страхове – за предстоящата война, за неизвестното бъдеще и за това дали разделите няма да се окажат окончателни.

За много от мобилизираните мъже този момент се оказва съдбовен поврат. Той прекъсва образованието, работата и личните планове, а понякога поставя окончателен край на житейския им път. Променя се не просто ежедневието, а съдбата на цяло поколение. Именно тук историческите събития се преплитат с личната съдба, превръщайки войната не само в политическо събитие, но и в дълбоко човешка драма.

С напускането на мъжете, животът в селата и градовете се променя. Жените поемат тежестта на ежедневието – грижат се за дома, децата и стопанството. Така мобилизацията неусетно променя социалния ред и поставя нови роли пред хората, където жените се превръщат в гръбнака на обществото. В селските райони те обработват нивите, грижат се за животните и осигуряват прехраната на семействата си, поемайки тежък труд, който дотогава е бил предимно мъжка отговорност. В градовете много от тях

започват работа във фабрики, работилници и административни служби, заменияйки мобилизираните мъже и допринасяйки за поддържането на икономическия живот. Особено важна е и тяхната роля в грижата за ранените. Включват се като доброволки и милосърдни сестри, работейки в болници и лазарети при тежки условия. Наред с това те поддържат връзката с фронта чрез писма и пратки, като се превръщат в носители на надежда и морална опора за своите близки. Така, макар и далеч от бойните действия, жените водят своя собствена, тиха битка в тила, която е не по-малко важна.

В тази обстановка писмата се превръщат в единствената връзка между фронта и дома. За войниците те носят утеха и усещане за близост, а за семействата – надежда, че техните близки са живи и здрави. Често тези писма съдържат не само новини, но и опит да се запази нормалността – разкази за ежедневието, грижи за дома, думи на подкрепа. Те се превръщат в своеобразен мост между два напълно различни свята.

Официалните документи ни показват как държавата организира войната. Те дават числа, дати и решения, в тях няма място за чувства. От друга страна, личните спомени и кореспонденцията като тези на Калайджиев ни доближават до преживяното. Те показват как хората възприемат случващото се – със своите страхове, надежди и колебания. Разбира се, паметта не е напълно точна – тя променя, избира, понякога украсява. Но въпреки това остава незаменим източник, защото разкрива онова, което документите не могат да покажат.

Използването на двата вида източници позволява достъпа до по-пълната и достоверна информация. Мобилизацията вече не е само административен акт, а събитие, което засяга цялото общество – семейства, села, градове. Тя променя ежедневието, разделя хората и ги изправя пред трудни избори. Именно в тези малки, лични истории се крие истинският смисъл на големите исторически събития.

В заключение може да се каже, че мобилизацията по време на Първата световна война съществува в две основни измерения – като държавно организиран процес и като дълбоко лично преживяване. Официалните документи разкриват структурата, мащаба и ефективността, но остават ограничени в представянето на човешките емоции. От своя страна, свидетелствата на участници като капитан Иван Калайджиев допълват тази картина, като разкриват вътрешния свят на хората, изправени пред войната. Именно съчетаването на тези две гледни точки позволява по-задълбочено и пълно разбиране на историческата реалност.

ОТ „ЗЛАТОТО НА БЪЛГАРИЯ“ – ДО ЗАТВОРЕНИТЕ ВРАТИ НА ТЮТЮНЕВИТЕ СКЛАДОВЕ

В миналото е времето, когато почти всяка цигара по света е съдържала частица български тютюн. Славата на страната ни като първокласен производител днес е само спомен. За нея подсказват останалите тук-там тютюневи складове, чиито ожулени фасади мълчаливо напомнят за усиления труд, кипял зад стените им.

Търговията с тютюн дава възможност на редица индустриалци и търговци да натрупат големи капитали още в царска България. Тогава са изградени голяма част от внушителните, често пъти четири или пет етажни здания, използвани до 90-те години на миналия век. Емблематични са фирмите като Фернадес, Ориент табако, Никотеа, Фумаро, Такабос и много други, които проправят пътя на българския тютюн към световните пазари в периода преди Втората световна война. Въпреки популярното твърдение на някои изследователи, че „капитализмът в България мирише на тютюн“, няма как да не се признае – следващият период доразвива изключително много тютюневата индустрия, поставяйки я под пълния контрол на държавата. Тя ръководи стриктно научно-техническата, производствената и търговската политика на отрасъла, издигайки международния авторитет на България. Активната търговия с над 130 фирми от 36 страни през 70-те и 80-те години на XX в., прави страната ни шеста в света по производство на тютюн, за да ни нареди сред първенците – Китай, САЩ, Бразилия, Индия, Япония и Турция.

Пътят, който България извървява, за да постигне този феномен, не е кратък. Началото е положено на 28 април 1947 г. с приемането на Закон за създаване на Български държавен тютюнев монопол. На него е възложено изключително право за изкупуване, обработка, търговия с тютюн и фабрикация на тютюневи изделия. Законът е пагубен за довчерашните тютюнотърговци – на тях е забранено да практикуват тази дейност, а имотите, служели на

тютюневите предприятия, са национализирани.

Девети септември 1944 г. заварва в Кюстендил четири тютюневи фабрики – три за преработка на тютюн и една цигарена. След приемането на закона от 1947-ма, те са базата, на която стъпва новосъздаденото предприятие „Български държавен тютюнев монопол – клон Кюстендил“. През близо 40-годишното си съществуване то претърпява няколко структурни промени. Зад статистическите данни стоят историите на хората, които ежедневно изграждат живота на „тютюневия

монопол“. Изследвайки дейността му, особено ценни се оказаха свидетелствата на бившите служители, с които имах възможността да се срещна. Техните спомени допълват историческата картина с детайли от ежедневната работа, организацията на труда и социалната среда в предприятието, а понякога предлагат обяснение на наглед противоречиви твърдения.

През 1948 г. е извършено уедряване на материалната база на национализираните тютюневи предприятия в Кюстендил. Цигарената фабрика и по-маломерните складове са закрити, а машините, съоръженията и работната сила са концентрирани в по-големите здания. Така „монополът“ започва да манипулира тютюн в основната си сграда – склад № 1 (сегашното здание в двора на РИМ Кюстендил), с база за съхранение на готовата продукция – складове № 2 (сградата, намираща се зад тази на НТС) и № 3 (почти разрушеният склад в близост до цирковата площадка).

През първите години от съществуването на предприятието, в зависимост от сезона, в него работят между 600 и 800 души. Манипулацията на тютюна се извършва ръчно, а готовата продукция се отправя към цигарените фабрики в страната, както и за външните пазари. Постепенно тежкият ръчен труд е заменен с технологични нововъведения.

В периода 1960 – 1976 г. се извършват структурни промени, които налагат и промяна в наименованието на предприятието. Последователно то носи имената „Държавно предприятие Тютюнева промишленост“ и Държавно Стопанско Обединение „Български тютюни“ – Кюстендил. Периодът бележи най-радикалните промени от гледна точка на рационализация в производството. През 1965 г. е внедрена поточна линия с машини за разлистване на тютюневите

листа, сортировъчни ленти, смесители и др. Тогава е внедрена тонго пълначната машина – оригинално изобретение на Иван Динков от Станке Димитров (дн. Дупница), което оптимизира работата изключително много. До този момент един работник за 8 часов работен ден прави 8 бали, с това нововъведение те стават 80. През 1966 г. е изграден ферментационен цех с 6 камери (които днес се ползват за фондове на музея), механично зареждани, а параметрите на процеса по ферментация се отчитат автоматично. Увеличената производителност и оптимизирането на работния процес намаляват броя на сезонните работници. Средногодишният отчет на работниците и служителите, за периода от началото на 70-те години до затварянето на предприятието, се движи в порядъка на около 350 души. От гледна точка на работещите в сектора, несъмнено условията на труд са значително подобри. Монтирана е климатична и прахоуловителна инсталация в салона за

манипулация, която освен отопление, подава и чист въздух, така необходим за здравословната работна среда в отрасъла. Изградени са столова за работниците, санитарни помещения, магазин и почивна база (в гр. Мичурин, дн. Царево).

В периода на своето функциониране, през „Тютюневия монопол“ преминават стотици хора. По думите на един от информаторите – технолог-ферментаторът Г.С. „На друго място не съм работил, все в тютюна. Като започнах 1970 г. – та до края, аз бях „последния мохикан“, който остана. До 1986 – та, та и след това. Прехвърлиха ме към Дупница, но останах да пазя базата на кюстендилския клон някъде до 2006 г.“. В „Монопола“ започва след казармата – пътят му е предопределен – завършването в „тютюневия техникум“ в Дупница, който е „ковачницата за кадри“ в тази област, му гарантира добра стартова позиция. Като човек с образование – започва кариерата си

Тютюноработник

Процес на манипулиране на тютюн

като ферментатор на тютюна, следва техник-ферментатор и накрая достига технолог-ферментатор. Не така стоят нещата с неспециалистите – най-често започват работа като истифчии: „Истифцията манипулира с бали като ферментатора. Работата не е лека, ферментацията е непрекъснат процес“. Въпреки тежкия и често монотонен труд, работата в предприятието носи със себе си усещането за удовлетвореност: „Пълнеха се и шестте камери, всички работеха на пълни обороти. Вратите се затваряха херметически. А работата на технолог-ферментатора е да следи процеса. Отчитането на влага и температура е част от ежедневието... Той ръководи екипа, който изпразва камерите, зареждането им – за всичко това се грижи технологът. До днес си спомням за колко време ферментират различните качества тютюн“.

Както във всеки земеделски отрасъл, така и в тютюнопреработката,

реколтата има решаващо значение. Статистиката показва, че добивите през годините са променлива величина, зависеща от редица природни и икономически фактори. За тютюноработниците обаче, чийто поминък зависи от тази суровина, най-важното е цялото количество тютюн, достигнало до склада, да бъде обработено внимателно, правилно манипулирано и съхранено до момента на неговото по-нататъшно разпределение. През 1976 г. е въведена трикласна манипулация на ориенталския тютюн, при което е завишена производителността на труда в процеса на сортиране. По този начин една сортировачка успява да достигне норма, немислима до този момент – 100 кг дневно. Увеличен е капацитетът на производственото оборудване. Предприятието преработва годишно 4000 тона тютюн като половината е произведен от Кюстендилския район, а другата се доставя от други райони на страната.

Веднъж попаднало в тютюневия склад, „златото на България“ преминава през строго организиран процес: *„Когато тютюнът излезе от фермамерите се разпределя в мазето. Напълни ли се мазето, разпределяме готовата продукция из другите складове. Използвахме целия склад – даже и на таванските помещения – когато имаше продукция всичко се пълнеше. Напълни ли се тука – почваме по другите складове. Много тютюн се обработваше. Най-долната продукция изпращахме на Съветския съюз. Те сигурно са ни давали друго. Но като цяло от година за година не оставаше продукция, всичко се пласираше. За Франция и Германия също много работехме. При тях беше различно – даваха си показателите и ние ги изпълнявахме. Преди да пратим партидата идват от Франция и от „Обединението“, преглеждат показателите, ако няма рекламация – изпращаме“.*

Сезонът за манипулиране на тютюн в склада започва, когато е готова продукцията – обикновено през октомври и продължава до април. При обилна година той може да бъде удължен до май. Това е времето, когато в предприятието започват усилено работа близо 300 човека – главно жени. В работния процес има приемственост – новопостъпилите работници са обучавани от старите, обикновено една седмица е достатъчна, за да се усвои занаята. За сезонните работници това е желана работа – те са на две смени по 150 човека всяка. Често сред тях има много млади жени *„...имаше и под 17 годишни момичета“*, споделя технологът.

На въпроса как се набираха работници, Г. С. казва: *„В манипулацията бяха предимно цигански работници. Знаеха си и като дойде време сами си идваха ... Лятото се разпускат работниците и оставахме само щатния персонал. Ако има партиди за правене – правехме го ние щатните. На бригада сме били като общи работници – работиш каквото трябва“.*

Предприятието обработва главно ориенталски тютюн, който е изключително търсен за износ. Характеризира се с малки листа, които са сред най-ароматните и с ниско съдържание на никотин. В Кюстендилско са засаджани и други сортове – „Вирджиния“ и „Бърлей“, според познавачите *„това е само за пълнеж. Те са с много големи листа, лесно се работят, но не са с качествата на ориенталския. Него го манипулирахме най-много, ориенталският се търсеше“.*

Когато тютюнът е навсякъде – във въздуха, по ръцете, в дрехите – границата между труд и навик постепенно се размива. Неслучайно за мнозина от работещите в тютюневия монопол пушенето се превръща в нещо почти естествено. Спомените в тази насока са изключително силни за една от информаторките ми – В. П., работи на лентата за сортиране девет поредни години. Започва работа в „монопола“ на 19 годишна възраст – *„Криехме се в баните да пушим. Свивахме си цигари с хартия от вестник – това ми бяха първите цигари“.* В този аспект са и спомените на Н. А., работила като ТРЗ специалист в периода от 1984 до 1986. През смях, тя споделя: *„Всички в „Тютюнева“ пушихме. Дори и непушачите. Имаше период, в който от Дупница ни изпращаха цигари в насипно състояние. На всеки празник, наред с другите подаръци, вървеше и стек цигари. Ясно е, че аз там пропуших“.*

Зад всяка готова продукция стои не само физически труд, но и прецизна работа, изискваща знания и отдаденост. Стандартите на реализираната продукция се следят в специално оборудвана лаборатория, неразделна част от фермзавода. Силно емоционално заредени са спомените на една от дамите, чийто трудов стаж преминава почти изцяло на това място (Д. А.): *„Имах си много хубава лаборатория, добре оборудвана. Най-хубавата част от работата ми бяха рекламациите. Много пътувах по рекламации – ако някоя фабрика се оплачеше от партидата тютюн, отивахме на място. Аз правех замервания, за да видят, че показателите са правилни. Е, имало е и отклонения – както покажат уредите. Пътувала съм из цяла България така. Случвало се е да се върна с цели торби цигари. Вкъщи правехме колекция. Много модерно беше да се правят работи от цигарени кутии“.*

Характерна черта на работата в социалистическите предприятия е силно изразеното чувство за колективност. В тютюневия склад това се проявява чрез взаимопомощ, споделени трудности и усещане за принадлежност към една общност. В тази връзка Н. А. разказва: *„Колективът беше много задръжен, много се работеше, но имаше и весели моменти. Е, имаше си трудова дисциплина, говореше се на фамилия... така беше по това време, държеше се на уважението, но иначе на банкет, празник... всички бяхме заедно“.* Лаборантката споделя: *„Другото хубаво е колективът. Бяхме много задръжен*

колектив. Всичко се празнуваше заедно – нова година, осми март ... Имахме си традиции в това отношение тука в „Тютюнева“. Правехме си изложби на бродирани карета, гоблени ... Банкетите ги правехме в столовата, рождениите дни също. И така ... живееше се много добре, бяхме много хубав и здрав колектив. Лятно време оставахме щатните работници и аз оставах с административния персонал. Дори на бригади сме ходели заедно“.

В контекста на социалистическата икономика, преизпълнението на нормите е не просто очаквана, а активно насърчавана цел. Работниците, които постигат високи резултати, са поощрявани с различни награди, включително екскурзии и допълнителни придобивки. *„Когато успеехме да си изпълним плана ни водеха на екскурзия. Аз съм ходила до Рилския манастир. Предлагаха ми да ме водят до Съюза (бел. на авт. Съветският съюз), ама ме беше страх и не отидох“* – (спомен на дама, работила на лентата за сортиране на тютюн в края на 70-те години на XX в.). Щатният персонал също използва всяка възможност за сплотяване на колектива извън рамките на работната среда.

Склад № 2 на Тютюневия монопол, днес намиращ се зад сградата на НТС

„На екскурзии ходехме много. Аз бях заместник партиен секретар на предприятието и в тази връзка също много сме пътували. Спомям си, че дори до Съюза отидохме – от София до Москва със самолет, а от Москва до Ленинград с влак. Това беше 1984 г. и екскурзията се плати от предприятието“ (Д. А.).

С годините тютюневият бранш започва постепенно да запада, а промените в страната водят до неговото ликвидиране. Негативните тенденции се дължат на

общата криза на режима на БКП през 80-те години на XX в., сред които са неефективните управленски решения в аграрния сектор, свиването на засетите с тютюн площи, както и недостига на работна ръка в тютюнопроизводството. Възродената конкуренция от страна на съседните ни Гърция и Турция също подкопава стабилността в бранша. Със Заповед № 335 от 4 септември 1986 г. на Стопанско обединение „Булгартабак“ – София дейността на клона в Кюстендил се прекратява, считано от 1 октомври същата година.

Интересна е интерпретацията на респондента В. П., според която затварят кюстендилския клон заради силната миризма на тютюн. В нейните спомени, при започване строежа на новия хотел – „Велбъжд“, се разпространява слух, че предстои затварянето на склада и манипулационната, за да не мирише на туристите, тъй като близостта между двете сгради е много голяма.

Щатният персонал също няма предварителна информация за предстоящото закриване: Д. А. *„Не ни бяха казали, че ще ни закриват. Но в един момент започна да се говори. Казах, че ще ни пренасочат към Дупница, нали знаеш тайна не се пази дълго. Спомям си много добре затварянето – в моята лаборатория дойдоха от Гоце Делчев и всички колби, апарати, натовариха и така... всичко се развали. А лабораторията беше много хубава, тук правех анализите, беше преградено със стъклена стена, а тук имаше везна където теглех пробите. Беше много чисто, имаш дестилатор за вода, защото такава е технологията, проби се взимат с дестилирана вода ...“.*

Ликвидирането на кюстендилския клон бележи края на една епоха, за което свидетелства и разказът на Н. А.: *„Разбрахме, че ще ни затварят в месеца, когато го направиха. За всички беше изненада. Аз бях най-младата там, много не разбирах, но от другите служители имаше хора, изкарали там цял живот. Някои бяха сериозно уплашени. Това не се беше случвало досега. „Тютюнева“ беше първото предприятие в Кюстендил, което затвориха. После свикнахме, но през 86-та това не се беше случвало“.*

Историята на тютюневия бранш в България е показателна за начина, по който икономическите и политическите промени могат да преобразят цели отрасли. От водещ сектор до постепенното му изчезване, този процес оставя след себе си не само празни сгради, но и значимо историческо наследство. Днес от него са останали спомени, впити в стените и в разказите на хората, оставили частица от живота си там.

Димитрина Димитрова

Изглед отгоре на склад № 3, Тютюнев монопол, намиращ се в близост до Цирковата площадка

60 ГОДИНИ ОТ ПОСЕЩЕНИЕТО НА ЮРИЙ ГАГАРИН В КЮСТЕНДИЛСКИ РЕГИОН

Юрий Алексеевич Гагарин (9 март 1934 г., Клушино, Гжатски (сега Гагарински) район, Западна област (сега Смоленска област) – 27 март 1968 г., близо до с. Новоселово, Киржачски район, Владимирска област) е съветски космонавт и военен пилот. Той е герой на Съветския съюз, носител на най-високите отличителни знаци и награди на редица държави и почетен гражданин на много руски и чуждестранни градове.

На 12 април 1961 г. Юрий Гагарин става първият човек в историята, полетял в космоса. Ракетата носител „Восток“, с космическия кораб „Восток-1“ и Гагарин на борда, е изстреляна

официалната власт. В столицата е удостоен със званието „Герой на социалистическия труд“ и е обявен за почетен гражданин на София. По време на визитата си посещава различни градове, сред които Пловдив, Плевен и Варна, където дори посажда бор в Морската градина.

Космонавтът се завръща в България през юни 1966 г., макар това посещение да не е толкова широко отразено, колкото първото. Той гостува като почетен гост на 7-мия конгрес на Световната федерация на демократичната младеж в София. При тази втора визита в страната ни, в програмата на Гагарин е включен и град Кюстендил.

На 11 юни 1966 г. към 18 ч. в местността „Стражата“ на Конявската планина в син автомобил „Чайка“, цялото партийно и държавно ръководство на окръга посреща първия космонавт. Той е придружаван от съпругата си Валентина Ивановна Гагарина, както и от съветника при посолството на СССР М. Позолотин, секретарката на ГК на ВЛКСМ в Ленинград Галя Пахомова и секретаря на ЦК на ДКМС Тодор Тонев.

Кортежът от гости и посрещачи бързо се спуска от планината и навлиза в града. Космонавтът е посрещнат традиционно от девойки в национални носии с хляб, сол и букети цветя. Стотици граждани, младежи и деца изпълват тротоарите и възторжено приветстват желания гост. Дори внезапно изсипалият се пороеен дъжд не е в състояние да прогони множеството от централния площад на Кюстендил. На тържествения митинг Гагарин изказва горещи благодарности за братското посрещане и предава на българите най-сърдечни поздравии от съветския народ и правителство. Председателят на ГНС Андрей Савов прочита решение на Изпълкома, с което гостът се удостоява със званието „Почетен гражданин на Кюстендил“ и му се връчва почетния знак на града.

На следващия ден – 12 юни, рано сутринта Гагарин и придружаващите го лица, заедно с

ръководителите на окръга, се отправят на обиколка из овощарския район. След кратки и сърдечни срещи с кооператори в селата Драговищица, Раждавица и Шипочано гостите потеглят към с. Панчарево. Там държавното земеделско стопанство носи името му. Изключително сърдечна и вълнуваща е срещата на космонавта с ръководителите и работниците от ДЗС – Панчарево. Трогнат от радушия прием, Гагарин им изказва гореща благодарност и им пожелава много радост и щастие в живота и още повече трудови успехи.

Така приключва вълнуващото посещение на една световноизвестна личност, посрещната изключително радушно и дружелюбно от хората в Кюстендилско.

Антон Венев

от космодрума Байконур, разположен в района на Къзълорда на Казахската Съветска Социалистическа Република. След 106 минутен полет, Гагарин успешно се приземява в Саратовска област, близо до гр. Енгелс, СССР. Денят на полета му – 12 април 1961 г., е обявен за официален празник на космонавтиката.

Юрий Гагарин посещава за първи път България през май 1961 г., малко след историческия си полет. Почетен ескадрон от изстребители съпровожда госта преди приземяването му в София. На летището е посрещнат лично от Тодор Живков и

НОВИ ИЗДАНИЯ

Филипова, Светослава. Римските провинциални бронзови монети в градската територия на Пауталия (II – III в.). София, 2025, 266 стр.

Монографията „Римските провинциални бронзови монети в градската територия на Пауталия (II – III в.)“ си състои от Предговор, Глава I (Пауталия и Пауталийска област: местоположение, извори, историческо развитие, монетна циркулация), Глава II (Характеристика на археологическите обекти и селищата с открити провинциални монети), Глава III (Циркулация на провинциалните бронзови монети в градската територия на Пауталия (II – III век). Анализ и коментар), Вместо заключение, Използвана литература и каталози, Резюме на английски език и приложения (таблица, карти, текст към илюстрациите и табла със снимки на монетите).

Целта на изследването е да се направи обобщен анализ на циркулацията на римските провинциални бронзови монети в градската територия на Пауталия през II – III в. Тава са и териториалните параметри на темата. Хронологическите граници са от управлението

на император Траян (98 – 117 г.), когато Пауталия получава градски права, до средата на III в. Краят на периода се обуславя от най-късните провинциални монети, открити в изследваната територия и отсечени при император Галиен (253 – 268 г.). Анализирайки циркулацията на провинциалните монети могат да се проследят както регионалните връзки и търговските контакти с близки и по-отдалечени градски центрове в границите на Римската империя, така и икономическите и политическите промени, и сътресения, дали отражение върху интензивността на монетосеченията и натрупването на паричните масиви през различните времеви периоди. По-голямата част от включените в изследването монети са открити при археологически проучвания и имат точен археологически контекст. Част от тях се обнародват за първи път. Включени са материали от нумизматичните фондове на Регионалните музеи в Кюстендил, Перник и Благоевград, и Общинския исторически музей в Брезник. Анализът на монетната циркулация на римските провинциални бронзови монети в градската територия на Пауталия е направен

въз основа на включени в изследването 1191 екземпляра. Обобщената картина на монетна циркулация показва доминацията на монетите на Пауталия. Сериозно е присъствието на екземплярите на Сердика, Виминациум, Никея. Преобладаващото количество провинциални монети, открити в градската територия на Пауталия, са отсечени при управлението на ранните Севери.

Подчертано е, че колективните монетни находки от разглеждания период и съдържащи монети на градските управи в състава си в територията на Пауталия на фона на тези от провинции Долна Мизия и Тракия са пренебрежимо малко – само четири (Висока могила, Дупница, Лиляч и Каменик). Изяснена е и причината – разположена в центъра на Балканския полуостров, отдалечена от границите на Империята, Пауталия изживява период на разцвет и спокойно съществуване в един продължителен период от време. През целия втори и до 60-те г. на третия век в Пауталия и в градската ѝ територия не са регистрирани военни конфликти или значими събития, които биха довели до масово укриване на монетни съкровища. По тази причина включените в изследването провинциални монети могат да се характеризират изцяло като „търговски пари“, които отразяват реалната монетна циркулация и контакти между градовете и провинциите в Римската империя.

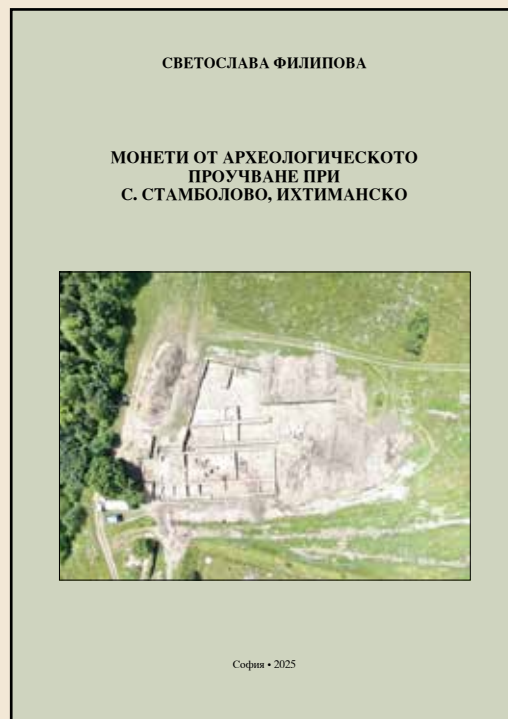
Филипова, Светослава. Монети от археологическото проучване при с. Стамболово, Ихтиманско. София, 2025, 125 стр.

Книгата е част от поредицата „Монетни колекции и монетни находки от България – Монографии“ (CCSNBulg M). Съдържа: Предговор, Глава I (Резултати от археологическото проучване на обекта при с. Стамболово, Ихтиманско), Глава II (Анализ на монетите, открити извън късноантичната сграда), Глава III (Анализ на единичните монетни находки, открити в късноантичната сграда), Глава IV (Колективни монетни находки), Заключение, Библиография, Използвани съкращения и Summary (Резюме).

Обект на изследването са монетите, открити при археологическото проучване при с. Стамболово, Ихтиманско, проведено през 2019–2020 г. Целта не е да се коментират хипотезите, относно предназначението на основната проучена късноантична сграда на обекта, а да се представи монетната циркулация в различните периоди, доколкото ограниченият периметър на

разкопките позволява това. Извън проучената площ, на терена ясно се виждат останки от отминали епохи, които ако някога бъдат извадени на бял свят, ще отговорят на голяма част от възникналите въпроси. При археологическото проучване са намерени общо 892

бр. монети, в това число и три колективни монетни находки. Въпреки широкият на пръв поглед хронологически обхват, преобладаващото количество монети се вмести в рамките на 45 години (333 – 378). Анализът, направен въз основа на данните от колективните монетни находки, показва, че те не са били обект на съзнателно трезориране, а отразяват ежедневната монетна циркулация през 70-те години на IV в. Категорично преобладават екземплярите, отсечени в периода 364 – 378 г. Монетите от находките, както и единичните екземпляри, намерени при проучването на Сграда 1, представляваща затворен комплекс, са с един и същи *terminus post quem* – 378 г. Вероятната причина за разрушаването на късноантичната сграда е готското нашествие от 378 г.

Десислава Ризова

МУЗЕЙНИ ИЗЯВИ

„МУЗЕЕН БУКВАР“ – ИНТЕРАКТИВНА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИЗЛОЖБА НА РИМ - КЮСТЕНДИЛ

„Музеен буквар“ е образователна интерактивна изложба на Регионален исторически музей – Кюстендил, резултат от дългогодишна музейно-педагогическа практика с деца и ученици. От последните десет години (2015 – 2025) това са ежемесечните занимания на Музейната работилница за деца, чиито теми са обособени в програмите Култура и изкуство в древността и История и традиции. Първата е предметно ориентирана – превръща статични музейни експонати в активни носители на информация. Втората комбинира значими исторически събития от местната и националната история и традиционни занаяти.

Настоящата експозиция е идейно и смислово надградена над предходните две изложбени инициативи „Деца правят Музей“, създадени в съавторство с Димитрина Димитрова Драганова, уредник в отел „Най-нова история“. Техният обхват се разширява и се преминава от презентационно-образователна форма към комплексен интерактивен модел на обучение. Състоящи се от изработени по време на работилниците предмети като глинени съдове, копия на модели на пещи и праисторически календар, слънчеви часовници, глинени мозайки, копия на знамена от Априлското въстание, карти на Княжество България и Източна Румелия, кошници и цървули, те са представени последователно през 2016 г. в зала „Стримон“ и през 2017 г. в къща музей „Димитър Пешев“. Втората изложба е допълнена с възстановки на исторически костюми, изработени в

рамките на финансиран от Министерство на културата проект – връхна горна част от облеклото на средновековен стрелец конник, четнически и опълченски униформи за деца и възрастни. С последващи проекти за разширяване на образователната среда в музеите, реализирани отново с финансовата подкрепа на Министерството, в нея концептуално са включени още копия на музейни артефакти, използвани и като нагледни пособия в образователните занимания. Това са модел на пещ от каменно-медната епоха с връзан календар, изработен от музейния реставратор Десислава Камберова, и гранитен античен постамент за слънчев часовник с реконструкция на часовника. Обогаден е и гардеробът с реплики на облекла от различни исторически периоди – хламиди, хитони, туники, средновековно защитно въоръжение, военни униформи от Руско-турската освободителна война, ямурлук и кюстендилска сая. Това води до идеята за нова тема на изложбата. Със заглавие „Музеен буквар“ тя е представена онлайн през 2020 г. по време на Панаира на музейните изложби в Русе. През 2025 г. към нея са разработени информационни табла в тринадесет теми. Техният дизайн и предпечатна подготовка са дело на Николай Везирски, уредник в отдел „Фондове“. Включени са и оригинални експонати от фонда на Регионален исторически музей – Кюстендил, предимно от национално-освободителното движение. Експонирана в продължение на месец, от 15 май до 15 юни с.г., в изложбената зала на джамия Ахмед бей в Кюстендил, тя е обект на първите три ваканционни образователни занимания в музея.

Структура на изложбата

Уводно табло запознава с темата на изложбата. Други дванадесет табла с текст и снимков материал представят образователното съдържание. Подобно на буквар, то въвежда посетителите в моменти от живота на хората в миналото,

преминава през значими исторически събития и запознава с три занаята, чийто произход ни връща в каменната епоха. Разказът започва с културата на хранене и измерване на времето в древността, продължава с праисторическа игра; антично изкуство, представено с подови мозайки, декорации към колесници, мраморни и бронзови изображения на богове; букви и старопечатни техники; антично облекло, въоръжение и аксесоари. Реконструкцията на средновековните доспехи са отправната точка към разделът, посветен на преломни моменти в българската история – битката при Велбъжд от 28 юли 1330 г. и събитията от края на XIV в. с падането на България под османска власт; Априлското въстание и последвалата Руско-турска освободителна война; Съединението на България и неговата защита. С фокус върху героизма на обикновения човек, проявен в Сръбско-българската война от ноември 1885 г., се прави преходът към темата за опинчарството. Много от участниците във войната, защитила правото на обединение на Княжество България и Източна Румелия, извървяват разстоянието от южната до западната държавна граница пеша, обути в цървули, и извършват геройски подвизи по бойните полета.

Освен цървулджийството представени са още кошничарството и тъкачеството. Акцентът е както върху същностните характеристики на занаятите, познати от близкото минало, така и върху началните етапи от тяхното развитие като практическа човешка дейност. За появата им по нашите земи говорят разкрити археологически находки от новокаменната и каменно-медната епоха (VII–VI и V хил. пр. Хр.) като каменни и костени оръдия на труда, тежести за стан и прешлени за вретено.

Изложбата „Музеен буквар“ като интерактивен образователен модел

Повлияни от европейските практики и дигиталната епоха, съвременните тенденции в развитието на българската музеология се фокусират върху превръщането на музея от хранилище на културни ценности в динамично, отворено и интерактивно социално и образователно пространство. Предлагащите образователни дейности в постоянни и временни музейни изложби както чрез средствата на новите технологии, така и под формата на игри и ателиета, превръщат посещението в музея в забавно и наситено с положителни емоции преживяване.

Ученето чрез преживяване е част от функционалната характеристика на изложбата „Музеен буквар“ за интерактивност. Тя е обусловена от възможността експонираните в нея предмети да се докосват, тестват и обличат, да се провеждат практически занимания и да се разглеждат в детайли триизмерни дигитални изображения на оригинални артефакти чрез интегрирани QR кодове. Това допринася за емоционалното ѝ въздействие върху участниците и води до съпреживяването на експонатите. В контекста на историческото образование тя предлага комплексен методически модел на преподаване в неформална среда. Този модел е особено подходящ за ученици в прогимназиален етап на обучение. Той подпомага обучението по история, съчетавайки традиционни педагогически подходи с интерактивни музейни практики.

За целите на музейната педагогика е разработена едноименна Интерактивна книжка за самостоятелно разглеждане, която се предлага под формата на работна тетрадка с шестнайсет теми и приложения. Приложенията са стикери с изображения. Те провокират наблюдателността и концентрацията на посетителите на изложбата. Всеки стикер следва да се определи към коя тема се отнася и да се залепи на обозначеното място в Книжката. За стимулиране на мисленето, въображението и креативността в нея са използвани различни дидактически игри и задачи – анаграма, кръстословица; за запаметяване и възпроизвеждане на знания; познавателни и наблюдателни; аналитични и практически; творчески и художествено-практически. По този начин учащият е въввлечен в самостоятелен учебно-образователен процес, в който той не просто усвоява факти, а сам навигира своето обучение. Водещи са вътрешната мотивация и правото на личен избор – децата сами

определят как да взаимодействат с историята и как да решават дидактическите предизвикателства.

Моделът е априориран по време на експозиционния период (15 май – 15 юни 2025 г.) в изложбената зала на джамия Ахмед бей в Кюстендил. В началото на юни са проведени три ваканционни образователни занимания с участието на общо 35 деца на възраст между 7 и 10 години. Въпреки тяхната по-ниска възрастова граница в сравнение с целевата група, емпиричните наблюдения сочат постигане на висока степен на когнитивна ангажираност. Използваният инструментариум успешно адаптира историческото съдържание към психичните особености на децата. Чрез дидактическите задачи на Интерактивната книжка, образователният процес се трансформира в достъпна познавателна дейност, която стимулира интереса и активното участие. Успешното справяне с тях повишава самооценката и предизвиква емоции за постижения в учебния процес. Емоции като задоволство, радост и гордост взаимодействат положително с познавателните интереси и с вътрешната мотивация за учене. Учебният материал е интересен и ученето е приятно. Реализира се непреднамерено запомняне. Един от най-важните фактори, осигуряващи неговата ефективност, е така наречената действеност на отношението към материала, който в една или друга степен ще се окаже непреднамерено запомнен. Непреднамерено се запомня в много по-висока степен онова, с което боравим, онова, спрямо което сме действали. Наред с това при непреднамерената памет оказват влияние някои фактори, които са характерни и за преднамерената като емоционалният фактор и интересът. Именно чрез механизма на емоционалната памет се подпомага дълготрайното запаметяване. Въздействието върху възприятията се постига и от възможността за взаимодействие с експонираните предмети.

Самостоятелността в учебно-образователния процес е в основата на идеята за активното образование, разпространила се в педагогическата литература в цял свят още в началото на миналия XX в. Активно е това образование, при което учащите вземат голямо участие. Активират се психологически явления, пораждащи чувство на удоволствие от работата. Именно принципът на активността изисква учениците да се оставят сами да изследват и чрез собствено мислене да откриват всичко, което е по силите им. Целта е, чрез свободна инициатива, те да преработват всяка информация и самостоятелно да вграждат новите знания в собствената си ценностна система и опит. Развита върху това схващане, изложбата не просто разказва за миналото, а създава жива образователна връзка с него. Чрез интеракция и личен избор, представената история става разбираема и значима дори и за по-малките посетители. Техният преживян опит, съчетан с радостта от самостоятелното откривателство, превръща посещението в музея в траен спомен и вдъхновение.

Мирослава Таскова

НАЦИОНАЛНИТЕ СРЕЩИ НА МУЗЕЙНИТЕ ПЕДАГОЗИ – ОБМЕН НА ОПИТ И НОВИ ПОСОКИ

Към края на XIX и началото на XX век в Западна Европа и САЩ музеят постепенно започва да променя своята роля – от институция, която съхранява културни ценности, той се превръща и в място, където се провеждат образователни дейности. Започва по-целенасочена работа с публиките чрез организирани посещения за ученици, беседи и създаване на образователни програми, съобразени с различни възрастови групи. През втората половина на XX век този подход се утвърждава под името музейна педагогика.

В България тя навлиза по-осезаемо в края на XX и началото на XXI век и постепенно се утвърждава като важна част от работата на съвременните музеи. Чрез образователните програми и работилниците, музеят се превръща в място за учене, споделяне и преживяване. Днес тази негова роля става все по-видима, особено във връзка с търсенето на по-интерактивни и достъпни форми на образование извън класната стая. Посетителите вече не са само наблюдатели, а активни участници, което поставя нови изисквания към музейните специалисти.

С това се появява и необходимостта от организирани срещи и обмен на опит между музейните работници от различни институции и региони. Такъв пример са Националните срещи на музейните педагози – инициатива на Националния природонаучен музей при БАН.

Първата такава среща се провежда на 1 и 2 март 2024 г. в София и поставя основите на този формат. Програмата е структурирана в няколко тематични панела, посветени на ролята на музея като образователна среда, представянето на добри педагогически практики и възможностите за сътрудничество с образователни институции. В рамките на срещата са представени разнообразни примери от цялата страна – от дългосрочни образователни програми и музейни школи до конкретни занимания за деца в предучилищна и училищна възраст. Особено внимание се отделя на интерактивните методи на работа, както и на връзката между музейното съдържание и учебния процес.

Освен представянията, важна част от срещата са и дискусиите след отделните панели, в които става ясно, че музеите се сблъскват със сходни трудности – ограничени ресурси, необходимост от адаптиране към различни възрастови групи и търсене на по-устойчиви форми на работа. Още тогава се очертава желанието тези срещи да продължат и да се утвърдят като регулярна практика.

Втората национална среща се провежда на 17 и 18 септември 2025 г. в Асеновград, с домакин Палеонтологичен музей „Димитър Ковачев“. Тя също е организирана от Националния природонаучен музей при БАН и е посветена на темата за STEAM подходите в музейната педагогика. Срещата

събира участници от различни музеи в страната – както от по-големи институции, така и от по-малки музеи. Това създава възможност да се чуят разнообразни гледни точки и да се сравнят различни подходи от реалната работа.

Регионалният исторически музей – Кюстендил участва във втората среща с презентация на тема „Интерактивният подход в музейното образование: примерът на изложбата „Музеен буквар“, в която се показват конкретни примери за работа с публики чрез активно участие на посетителите.

STEAM подходите (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) представляват начин

на учене, ориентиран към практическа работа и съчетаване на знания и умения от различни области. В музейната среда това означава съдържанието да се предава чрез включване на посетителите в творчески задачи и експерименти. Този тип работа е особено подходящ за музеите, тъй като позволява знанието да бъде преживяно, а не само представено.

В рамките на срещата, освен споделянето на опит, се обсъждат и по-обща въпроси, свързани с бъдещето на музейното образование. Програмата е организирана в три основни панела – иновации в работата с публики, използването на технологии и ролята на музея като място за срещи и общност. Всеки от тях дава възможност не само за кратки представяния, но и за обсъждане на конкретни примери от практиката.

В хода на срещата темата за дигитализацията заема важно място в обсъжданията. По-големите

музеи представят примери за използване на дигитални платформи, интерактивни ресурси и въвеждане на виртуална реалност в образователните дейности, най-често в музеи в София. В същото време много музеи, особено в

по-малките населени места, продължават да развиват традиционни форми на работа – работилници за изработване на предмети, приготвяне на храни и

занимания, свързани с местните обичаи и история.

Контрастът между тези два подхода – високотехнологичен и по-традиционен – е ясно видим и става повод за дискусия. Част от колегите изразяват мнение, че не бива да се прекалява с използването на технологии, за да не се изгуби същността на музея като място за пряк досег с културното наследство. Други подчертават възможностите, които дигиталните средства дават за привличане на нови публики. Така разговорът очертава различни гледни точки, но и общо разбиране за необходимостта от баланс.

Важен акцент в програмата е и представянето на дигиталната платформа на музейната мрежа от д-р Тодор Брънзов – mnet.emoko.bg. Тя дава възможност за споделяне на материали и идеи между музеите и е полезен инструмент за всички, които се занимават с образователна дейност.

Сред участниците и лекторите има много активни колеги от различни институции, чиито представяния са насочени основно към прак-

тиката и възможностите за приложение в други музеи. Именно това прави подобни срещи ценни – възможността да се види как работят колегите и да се почерпят идеи от реалния опит.

Като участник във втората среща за мен най-важни са разговорите – както в рамките на панелите, така и извън тях. Именно в тези моменти често се раждат идеи за бъдещи съвместни инициативи и партньорства и се създава усещане, че не работим изолирано, а сме част от по-широка професионална общност.

В края на срещата се обсъжда и следващата стъпка – провеждането на трета национална среща. Предложено е тя да се състои в Кюстендил, като домакин да бъде Регионалният исторически музей. Предложението е прието с интерес и подкрепа и дава възможност инициативата да продължи да се развива и да достига до различни региони в страната.

Националните срещи на музейните педагози постепенно се утвърждават като важна платформа за обмен на опит и идеи. Те показват, че независимо от различията в мащаба и ресурсите, музеите в България споделят обща цел – да бъдат по-достъпни, по-интересни и по-близки до хората. В същото време създават усещане за приемственост и дават възможност за изграждане на по-устойчива професионална мрежа. В този смисъл бъдещата среща в Кюстендил е не само логично продължение, но и възможност за нов етап в развитието на инициативата.

Мария Пенчева

Редакционна колегия:

Главен редактор: доц. д-р Светослава Филипова
 Редактори: ас. д-р Веска Спасова, Димитрина Димитрова, гл. ас. д-р Явор Митов
 Фотографи: Любомир Желязков, Музеен архив и снимки на авторите
 Предпечатна подготовка: Мария Пенчева, Николай Везирски

ISSN 1312-7357